

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

Πτυχιακή εργασία

«Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΚΙΑΣ
ΜΑΓΙΣΣΑΣ ΣΤΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΤΩΝ
ΑΔΕΛΦΩΝ ΓΚΡΙΜ: Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ
ΑΣΧΗΜΙΑΣ ΩΣ ΕΝΔΕΙΞΗ ΚΑΚΙΑΣ»

Αγγελική Αγγελοπούλου

Λεμεσός 2013

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΥΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

Πτυχιακή εργασία

«Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΚΙΑΣ
ΜΑΓΙΣΣΑΣ ΣΤΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΤΩΝ
ΑΔΕΛΦΩΝ ΓΚΡΙΜ: Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ
ΑΣΧΗΜΙΑΣ ΩΣ ΕΝΔΕΙΞΗ ΚΑΚΙΑΣ»

Αγγελική Αγγελοπούλου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια
κα Ασπασία Παπαδήμα

Λεμεσός 2013

Εικόνα 1: Φωτογράφιση για την παράσταση χορού «Λουναρουελιρέτα», με πρωταγωνίστρια την κακιά μάγισσα (Αγγελοπούλου, 2013).

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Αγγελική Αγγελοπούλου, 2013

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Πολυμέσων και Γραφικών Τεχνών του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Τμήματος.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους γονείς και τους φίλους μου για την συνεχή τους στήριξη σε ότι έκανα μέχρι τώρα, την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα. Ασπασία Παπαδήμα για την βοήθεια και επίβλεψή της, την κα. Αντιγόνη Παρμαξή για την υπομονή και τις γνώσεις της καθώς και τις Βίκυ και Στεφανία για την συμβολή τους. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους FRIENDS που ήταν δίπλα μου καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Εικόνα 1: Φωτογράφιση για την παράσταση χορού «Λουναρουελιρέτα», με πρωταγωνίστρια την κακιά μάγισσα i

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.....	iv
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	v
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	vii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	viii
Γενικά.....	viii
Δομή Εργασίας.....	viii
Κενά στη Βιβλιογραφία.....	ix
1 Το στερεότυπο της μάγισσας.....	1
1.1 Οι μάγισσες μέσα από την ιστορία.....	1
1.2 Η δημιουργία του στερεοτύπου της μάγισσας από την Κοινωνία.....	2
2 Οι αδελφοί Γκριμ.....	4
2.1 Οι βασικότεροι στόχοι των αδελφών Γκριμ.....	4
2.2 Οι εκδόσεις των αδελφών Γκριμ.....	5
3 Η σύνδεση της μητριάς με την κακιά μάγισσα.....	6
3.1 Ο ρόλος της κακιάς μητριάς.....	6
3.2 Η ύπαρξη των μητριών σε παραμύθια των αδελφών Γκριμ.....	7
4 Οι εικονογραφήσεις της κακιάς μάγισσας δια μέσου των χρόνων.....	11
4.1 Περιγραφή εικονογραφήσεων.....	11
4.2 Αποτελέσματα σύγκρισης εικόνων.....	14
5 Γιατί οι κακές μάγισσες είναι άσχημες.....	15
5.1 Η μάσκα του Marquardt.....	15
5.2 Εικόνες ως προέκταση του πραγματικού κόσμου.....	17
5.3 Η ασχήμια προκαλεί φόβο.....	18
6 Μεθοδολογία.....	21
6.1 Πληθυσμός ενδιαφέροντος.....	21
6.2 Μέθοδος δειγματοληψίας.....	22

6.3 Κριτήρια επιλογής μαγισσών που επιλέγηκαν για τα ερωτηματολόγια	22
6.4 Το περιεχόμενο των παραμυθιών που διαβάστηκαν	23
7 Ανάλυση αποτελεσμάτων ερωτηματολογίων	24
7.1 Αποτελέσματα πρώτης φάσης ερωτηματολογίων	24
7.2 Αποτελέσματα δεύτερης φάσης ερωτηματολογίων	25
8 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ/ΕΠΙΛΟΓΟΣ	27
Βιβλιογραφία	29
Βιβλιογραφία εικόνων	32
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: Εικόνες	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: Ερωτηματολόγιο 1	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ: Ερωτηματολόγιο 2	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ: Έντυπο Συγκατάθεσης Γονέα	

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κακιά μάγισσα αποτελεί τον πλέον διαδεδομένο εχθρό που υποχρεούται να αντιμετωπίσει ο ήρωας ενός παραμυθιού. Τις πλείστες φορές, η εικονογράφηση της φιγούρας της μάγισσας είναι άσχημη. Στην παρούσα πτυχιακή διατριβή, επιχειρείται να απαντηθεί ο λόγος για τον οποίο συνηθίζεται κάτι τέτοιο. Αρχικά, δίδονται ιστορικές πληροφορίες σχετικά με το πώς καθιερώθηκε το στερεότυπο της μάγισσας δια μέσου των αιώνων, ορισμένα δεδομένα σχετικά με τους πρώτους συγγραφείς που την χρησιμοποίησαν στα παραμύθια τους, τους αδελφούς Γκριμ, καθώς και σχολιασμοί επιλεγμένων εικονογραφήσεων της. Εκτός αυτού, παρουσιάζεται επίσης, η σύνδεση της κακιάς μητριάς των παραμυθιών των Γκριμ με την κακιά μάγισσα. Σε τελικό στάδιο, γίνεται μια επεξήγηση του μαθηματικού όρου ϕ , ο οποίος υποστηρίζεται πως υπάρχει παντού στη φύση και ένα πρόσωπο για να θεωρείται ωραίο θα πρέπει να συνάδει με τις αναλογίες του. Ο παρών αριθμός, χρησιμοποιείται για να υποδείξει την αντίθεση του προσώπου της μάγισσας με αυτόν. Επιπλέον, η μεθοδολογία περιλαμβάνει, δυο έρευνες στις οποίες συμμετείχαν αποκλειστικά παιδιά, οι οποίες διερεύνησαν το κατά πόσον ο βαθμός κατά τον οποίο η μάγισσα φαίνεται τρομακτική αυξομειώνεται ανάλογα με την ασχήμια της. Τα δεδομένα συμπέραναν πως τα παιδιά τρομάζουν ευκολότερα στην όψη μιας άσχημης κακιάς μάγισσας παρά μιας όμορφης, κάτι που υποστηρίζει τα όσα λέχθηκαν στην υπόλοιπη εργασία σχετικά με την ασχήμια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γενικά

Η παρούσα πτυχιακή ασχολείται με την εικονογράφηση της κακιάς μάγισσας στα παραμύθια των αδελφών Γκριμ. Πιο συγκεκριμένα, ασχολείται με το ότι οι πλείστες εικονογραφήσεις των μαγισσών στα παραμύθια είναι άσχημες, αφού διαθέτουν χαρακτηριστικά όπως μακριά, μυτερή μύτη, μεγάλο πηγούνι, επιθετικά μάτια, γερασμένο δέρμα, άσπρα μαλλιά, κρεατοελιές κλπ. Πολλές φορές, τα παιδιά τρομάζουν μόνο και μόνο στην όψη των πρωταγωνιστριών μαγισσών σε ένα παραμύθι, χωρίς να γνωρίζουν όμως τον λόγο.

Λόγω της συχνότητας των εικονογραφήσεων σύμφωνα με τα παραπάνω άσχημα χαρακτηριστικά, κλήθηκε το ερώτημα: για ποιο λόγο οι κακές μάγισσες των παραμυθιών είναι σχεδόν πάντα τόσο άσχημες και τρομακτικές; Μήπως επικρατεί η ιδέα ότι όταν η μάγισσα είναι άσχημη τότε σημαίνει ότι είναι και κακιά και γιατί;

Βέβαια, η φύση αυτού του ερωτήματος δεν βασίζεται σε στοιχεία και χαρακτηριστικά εικονογράφησης αλλά στην ίδια την πραγματικότητα των ανθρώπων και στο πως αντιλαμβάνονται τον κόσμο γύρω τους. Το κατά πόσο δηλαδή κάποιος άνθρωπος αντιμετωπίζει έναν άσχημο άνθρωπο με αρνητικό τρόπο, χωρίς να τον γνωρίζει προσωπικά, αποκλειστικά και μόνο λόγω της άσχημης εμφάνισής του.

Δομή Εργασίας

Η εργασία χωρίζεται σε δυο μέρη. Σε πρώτο στάδιο λαμβάνει χώρα η βιβλιογραφική ανασκόπηση με έρευνες σχετικές με την ιστορική αναδρομή στον κόσμο των μαγισσών και τη δημιουργία του στερεοτύπου τους. Ακολουθεί κάποια έρευνα πάνω στο έργο και τη ζωή των αδελφών Γκριμ, ώστε να αντιληφθεί ο αναγνώστης την εποχή και τους σκοπούς τους. Στη συνέχεια, η θεματική της μελέτης επιστρέφει στη φιγούρα της κακιάς μάγισσας και την άμεση σύνδεσή της με την φιγούρα της μητριάς στα παραμύθια.

Ακολούθως, η εργασία περιλαμβάνει την εύρεση και ανάλυση ορισμένων επιλεγμένων εικονογραφήσεων της κακιάς μάγισσας με βάση την εποχή, την τεχνοτροπία και τη σχεδίαση της.

Στη συνέχεια, επιδιώκεται να δικαιολογηθεί η σύνδεση της ασχήμιας με τον χρυσό αριθμό ϕ και η αντίθεσή της με τη μάσκα του Marquardt, η οποία περιγράφει το ιδανικό πρόσωπο.

Σε δεύτερο στάδιο, και έχοντας ως σκοπό την απάντηση του ερευνητικού ερωτήματος, δίδονται τα αποτελέσματα ερωτηματολογίων που απαντήθηκαν από παιδιά σχολικής ηλικίας (6-12 ετών), μετά από ανάγνωση παραμυθιών με την κακιά μάγισσα. Τα ερωτηματολόγια αποσκοπούσαν στο να ανακαλύψουν αν τα παιδιά φοβούνται όντως μια άσχημη κακιά μάγισσα περισσότερο απ' ότι φοβούνται μια όμορφη. Θα πρέπει να αναφερθεί βέβαια, ότι το δείγμα είναι περιορισμένο και δεν αντιπροσωπεύει τον πληθυσμό που αφορά. Διεξήχθη μια μικρή έρευνα λόγω έλλειψης χρόνου, που όμως ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της παρούσας έρευνας. Τέλος, γίνεται εφαρμογή της μάσκας που αναφέρθηκε προηγουμένως σε πρόσωπα μαγισσών και εξετάζεται η μεταξύ τους σχέση.

Κενά στη Βιβλιογραφία

Την υφιστάμενη έρευνα απασχολεί κατά κύριο λόγο η εικονογράφηση της φιγούρας της μάγισσας ως άσχημη και αποκρουστική και η σύνδεση αυτής της ασχήμιας με το πόσο τρομακτική δείχνει. Μέχρι στιγμής, δεν εντοπίστηκε παρόμοια έρευνα που να επιδιώκει να εξηγήσει τους λόγους της ασχήμιας της μάγισσας. Επιπλέον, δεν έχει εντοπιστεί κάποια έρευνα που να συγκρίνει το πρόσωπο της μάγισσας με την μάσκα του Marquardt.

1 Το στερεότυπο της μάγισσας

Το παρόν κεφάλαιο επιδιώκει να εξετάσει συνοπτικά την πορεία των μαγισσών ιστορικά, τα γεγονότα που συνέβαλαν στη δημιουργία του στερεότυπου τους δια μέσου των χρόνων, όπως και τα χαρακτηριστικά από τα οποία οι άνθρωποι αναγνώριζαν μια γυναίκα ως μάγισσα.

1.1 Οι μάγισσες μέσα από την ιστορία

Αρχικά, οι μάγισσες, σύμφωνα με τον Ecco (2007), ήταν συνεργάτιδες του Διαβόλου, όντα που έκαναν μαγικά, έφτιαχναν φίλτρα και υπήρχαν από τα αρχαία χρόνια. Αναφορές για αυτές υπάρχουν στον *Κώδικα του Χαμουραμπί*, μια από τις αρχαιότερες σειρές νόμων της αρχαίας Μεσοποταμίας στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ, στον αιγυπτιακό πολιτισμό στην εποχή του Αρσουμπανιμπάλ, τελευταίου βασιλιά των Ασσυρίων, τον 7^ο αιώνα π.Χ όπως και στη Βίβλο όπου αναφέρονται οι λιθοβολισμοί νεκρομάντεων και μάντεων. Η Μήδεια και η Κίρκη, ήταν μάγισσες που γνώριζε ο ελληνικός πολιτισμός, ενώ στους Ρωμαϊκούς νόμους των Δώδεκα Πινάκων, που ήταν μια ακολουθία ορισμών των διαφόρων ιδιωτικών δικαιωμάτων και διαδικασιών, η μαύρη μαγεία ήταν κολάσιμη. Για να εξηγηθεί το φαινόμενο, «μαύρη μαγεία» είναι το είδος της μαγείας που μπορεί να προκαλέσει κακό σε ανθρώπους και συνδέεται με το Διάβολο (Black and White Magic, χ.χ.).

Εξαρχής, η μαγεία ταυτίστηκε με το γυναικείο φύλο. Σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, μόνο οι γυναίκες θα μπορούσαν να συμμαχήσουν με τον Διάβολο ενώ κατά τον Μεσαίωνα γίνεται λόγος για το *Σαμπάθ*, τη διαβολική συνάντηση, όπου οι μάγισσες επιδίδονται σε όργια, συνάπτοντας ερωτικές πράξεις με τον Διάβολο ο οποίος έχει μορφή κάπρου, σύμβολο σεξουαλικού πόθου (Ecco, 2007). Αυτές οι πεποιθήσεις αντιμετώπιζονταν με ανεκτικότητα από την εκκλησία και γενικότερα από ιερωμένους και θεολόγους πριν τον 12ο αιώνα. Ένα από τα πρώτα έγγραφα τα οποία παρουσίασαν την άρνηση της εκκλησίας για την ύπαρξη των μαγισσών ήταν το έγγραφο *Canon Episcopi*, το οποίο έγινε μέρος του εκκλησιαστικού δικαίου τον ίδιο αιώνα. Κατά τα επόμενα τριακόσια χρόνια, ωστόσο, η στάση της δυσπιστίας που κατείχε η εκκλησία προς την μαγεία σταδιακά αντιστράφηκε. Ο σκεπτικισμός αντικαταστάθηκε από την αναγνώριση της πραγματικότητας της μαγείας με όλους τους κινδύνους της και άρχισε να θεωρείται ως μια δύναμη που έπρεπε να εξαλειφθεί με κάθε τρόπο (Neave, 1988).

Έτσι, ακολούθησε η *Ιερά Εξέταση*, το εκκλησιαστικό δικαστήριο που αποσκοπούσε στην καταπολέμηση των αιρέσεων, με την πρώτη καταδίκη για μαγεία να απαγγέλλεται το 1264 (Ευρωπαϊκό Πάνθεον, 2011). Εκεί οι μάγισσες, κατηγορούνται για εγκλήματα όπως η ανθρωποκτονία, ο κανιβαλισμός, οι απαγωγές και θυσίες μικρών παιδιών στον Διάβολο όπως και ο ευνουχισμός, για τα οποία βασανίστηκαν και κάηκαν στην πυρά (Creed, 2012). Στη συνέχεια, τον 15^ο αιώνα, δημοσιεύεται το *Malleus Maleficarum* (*Η σφύρα των Μαγισσών*), το βιβλίο που θεωρείται η πιο γνωστή διατριβή κατά της μαγείας που πρότεινε τρόπους αναγνώρισης των μαγισσών, τρόπους ανάκρισης τους και υποβολής τους σε βασανιστήρια, προκειμένου να ομολογήσουν τη συνεργασία τους με τον Διάβολο. Μέσα στους επόμενους αιώνες, οι διώξεις και οι καταδίκες των μαγισσών φτάνουν στο αποκορύφωμά τους, έως και τον 18^ο αιώνα, όταν άρχισαν πλέον να αντιμετωπίζονται ως μια ανόητη ιδέα (Ecco, 2007).

Συνεπώς, αν και πολλοί πιστεύουν ότι οι δίκες των μαγισσών ήταν διαδεδομένες κατά τον Μεσαίωνα, η αλήθεια είναι πως η μεγαλύτερη προσπάθεια αφανισμού των μαγισσών έγινε στη σύγχρονη εποχή. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα περισσότερα θύματα που κάηκαν στην πυρά κατηγορήθηκαν για μαγεία διότι ήταν εξωτερικά άσχημα (Ecco, 2007).

1.2 Η δημιουργία του στερεοτύπου της μάγισσας από την Κοινωνία

Μέσα από τους αιώνες, η μάγισσα καθιερώθηκε ως ένα γυναικείο τέρας. Το στερεότυπο της περιλαμβάνει σχεδόν πάντα μια άσχημη, ηλικιωμένη γυναίκα με μακριά μυτερή μύτη, αιχμηρά δάχτυλα και καμπούρα (Creed, 2012). Γυναίκες με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, αντιμετωπίζονταν ως μάγισσες και θεωρούνταν αχώνευτα στοιχεία της κοινωνίας, ιδιαίτερα μεταξύ 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, όταν οι κατηγορίες ενάντια των μαγισσών αυξήθηκαν. Τότε, όταν μια ατυχία χτυπούσε ένα νοικοκυριό, θα μπορούσε να κατηγορηθεί για μαγεία κάποια γυναίκα της γειτονιάς η οποία είχε ζητήσει βοήθεια και της την είχαν αρνηθεί, οπότε είχε λόγο εκδίκησης (Garret, 1977).

Πολλά περιστατικά που αφορούν δίκες μαγισσών διεξήχθησαν στο Έσεξ της Αγγλίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάμεσα στα άτομα που δικάστηκαν το 90 τοις εκατό ήταν γυναίκες, οι οποίες ήταν κοινωνικά αποκλίνουσες. Ήταν φτωχές, μεγάλης ηλικίας -μεταξύ πενήντα και εβδομήντα χρόνων- ανίσχυρες και εριστικές με αποτέλεσμα οι γείτονές τους να δυσκολεύονται να τις αντιμετωπίσουν. Οι

κατηγορίες έπεφταν κυρίως σε ηλικιωμένες γυναίκες, αφού ήταν εξαρτώμενα μέλη της κοινότητας και ως εκ τούτου ήταν ευκολότερο να προκαλέσουν αισθήματα εχθρότητας και ενοχών. Μιας και ήταν ανίσχυρες, είναι πιθανό οι ίδιες να πίστευαν ότι όντως κατείχαν μαγικές δυνάμεις για να εκδικηθούν τους γείτονες τους που δεν τους παρείχαν βοήθεια (Garrett, 1977). Ακόμη, λόγω των περιορισμένων ιατρικών γνώσεων εκείνης της εποχής, οποιαδήποτε σωματική δυσμορφία, όπως όγκος, κρεατοελιές ή αποχρωματισμός του δέρματος, θεωρούνταν σημάδια του Διαβόλου. Επομένως, όσοι είχαν την ατυχία να έχουν τέτοια σημάδια, δικάζονταν για άσκηση μαγείας (Witch Craft in the 16th/17th Century as Related to Macbeth, 2008).

Συμπερασματικά, μάγισσες θεωρούνταν, ως επί των πλείστων, γυναίκες που ήταν ηλικιωμένες, άπορες, άσχημες, διέθεταν ελαττώματα στο πρόσωπο, όπως για παράδειγμα ελιές, ήταν ανίσχυρες κοινωνικά και επιθετικές. Σύμφωνα με όσα λέχθηκαν λοιπόν, η ασχήμια εξισώθηκε σταδιακά με την άσκηση μαγείας και με τη συνεργασία με τον Διάβολο.

Το γιατί όμως, ολόκληρα χωριά φοβούνταν αξιολύπητες γριές, είναι μια δύσκολη ερώτηση. Για να προτείνει μια λειτουργική εξήγηση, ο Evans Pritchard, Άγγλος ανθρωπολόγος, υποστήριξε σε μελέτη του ότι η μαγεία προσέφερε μια λογική, κατανοητή, και αυτο-επιβεβαιωμένη εξήγηση για τις ασθένειες ή τα ατυχήματα που συνέβαιναν. Αφού η μάγισσα θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με κατηγορίες, οι πεποιθήσεις αυτές παρείχαν μια «φόρμουλα δράσης κατά της ατυχίας». Οπότε εάν η μάγισσα πέθαινε, τότε θα λάμβανε τέλος και η δυστυχία που βασάνιζε την οικογένεια, την οποία λεγόταν ότι η μάγισσα είχε καταραστεί (Garrett, 1977).

2 Οι αδελφοί Γκριμ

Το παρόν κεφάλαιο στοχεύει να εντοπίσει πληροφορίες σχετικά με τους αδελφούς Γκριμ. Δεν επικεντρώνεται τόσο στη ζωή τους, όσο στο έργο τους και στο πώς ξεκίνησαν να συγγράφουν παραμύθια, καθώς και στο ποιός ήταν ο βασικότερος στόχος τους.

2.1 Οι βασικότεροι στόχοι των αδελφών Γκριμ

Τα αδέρφια Τζέικομπ και Γουίλχελμ Καρλ Γκριμ γεννήθηκαν στις 4 Ιανουαρίου του 1785 και στις 24 Φεβρουαρίου του 1786 αντίστοιχα, στο Χάναου της Γερμανίας (The Grimm Brothers, χ.χ.). Αρχικά, η μεγαλύτερη έμφαση δινόταν στην εργασία τους ως φιλόλογοι και ιδρυτές της μελέτης της Γερμανικής γλώσσας και λογοτεχνίας (Michaelis, 1971).

Ακολούθως, θα πρέπει να ειπωθεί, ότι οι Γκριμ γεννήθηκαν σε μια εποχή όπου τα παραμύθια θεωρούνταν ανόητες ιστορίες, ακόμη και επικίνδυνες δεισιδαιμονίες. Εκείνη την περίοδο, μόνο τα διδακτικά παραμύθια ήταν αξιοσέβαστα. Οπότε αρχικά, οι ιστορίες των αδελφών αντιμετωπίστηκαν με υποτίμηση από το κοινό. Σταδιακά όμως, αναγνωρίστηκε ότι η προσέγγιση των Γκριμ ήταν διαφορετική από ότι των υπόλοιπων παραμυθιών. Ο δεδηλωμένος στόχος τους ήταν η διερεύνηση της αρχαίας γερμανικής λογοτεχνίας, των ιστοριών και θρύλων, των δεισιδαιμονιών και των πρακτικών του νόμου που συνέλεξαν με αυξανόμενη προθυμία, ώστε να τα χρησιμοποιήσουν κυρίως ως πρώτες ύλες για τις μελέτες τους (Michaelis, 1971). Πιο συγκεκριμένα, θεωρούσαν ότι ο τρόπος διαφύλαξης και διατήρησης της γερμανικής λαογραφίας θα γινόταν μέσω της συλλογής παραμυθιών που άκουγαν από ανθρώπους που κι εκείνοι με τη σειρά τους είχαν ακούσει από τους προγόνους τους (The Grimm Brothers, χ.χ.).

Η δράση τους υποβοηθήθηκε από την άνοδο του *ρομαντισμού* τον 19^ο αιώνα (The Grimm Brothers, χ.χ.). Το παρόν κίνημα ξεκίνησε όταν ορισμένοι Γερμανοί συγγραφείς και κριτικοί άρχισαν να σκέφτονται τη δημιουργία ενός κινήματος το οποίο θα προήγαγε ένα είδος λογοτεχνίας που θα πήγαζε από την καρδιά αντί από το μυαλό, μιας λογοτεχνίας που θα γιόρταζε τη φύση, το πνεύμα και τη φαντασία (From Folklore to Literature: The Marchen and the German Romantic Movement, 2010). Κάτι τέτοιο ανέπτυξε τις τάσεις προς την αποτίμηση της λαϊκής κουλτούρας και αναβίωσε το ενδιαφέρον για τα παραμύθια (The Grimm Brothers, χ.χ.).

2.2 Οι εκδόσεις των αδελφών Γκριμ

Η συλλογή των Γκριμ από παραμύθια ξεκίνησε γύρω στο 1807. Εξέδωσαν τον πρώτο τόμο παραμυθιών τους το 1812. Ο τόμος αυτός, με τίτλο *Παιδικά και Οικογενειακά Παραμύθια*, περιείχε ογδόντα-έξι ιστορίες. Στη συνέχεια το 1814, ακολούθησαν ακόμα εβδομήντα ιστορίες σε ένα δεύτερο τόμο. Ακολούθως, κατά τη χρονική περίοδο 1816-1818 εξέδωσαν δύο τόμους που περιείχαν γερμανικούς θρύλους και τιτλοφορούνταν *Γερμανικοί μύθοι*, οι οποίοι περιείχαν πεντακόσιες-ογδόντα-πέντε ιστορίες γραμμένες χρονολογικά. Κυκλοφόρησαν επίσης, μια έκδοση από ιρλανδικές ιστορίες με ξωτικά, με τίτλο *Ιρλανδικά παραμύθια* το 1826, καθώς και μια έκδοση με τον τίτλο *Γερμανική Μυθολογία* το 1835. Εώς το 1857 είχαν εκδοθεί επτά εκδόσεις των παραμυθιών που περιείχαν συνολικά διακόσια-έντεκα παραμύθια (Κωνσταντίνου, 2013· The Grimm Brothers, χ.χ.).

Από όλα τα έργα τους, τα οποία αναφέρθηκαν παραπάνω, το πιο ολοκληρωμένο, αυτό που αναγνωρίστηκε όσο κανένα ήταν το *Παιδικά και Οικογενειακά Παραμύθια*, από το οποίο προέρχονται και τα παραμύθια που ερευνούνται στην παρούσα μελέτη. Το ότι οι Γκριμ τιτλοφόρησαν τη συλλογή λαϊκών παραμυθιών τους *Παιδικά και Οικογενειακά Παραμύθια* δεν σημαίνει απαραίτητα ότι υπονοούσαν πως είχαν συντάξει έναν τόμο εξ ολοκλήρου με ιστορίες για μικρά παιδιά. Ήταν εν μέρει αυτός ο σκοπός τους, δηλαδή οι γενιές των παιδιών που θα ακολουθούσαν να διαβάζουν το βιβλίο τους και ότι θα γινόταν μια οικιακή εργασία. Αλλά ο τίτλος συνεπάγεται πρωτίστως σε μια ιδέα του παραμυθιού και όχι στο ακροατήριο για το οποίο προορίζονται τα παραμύθια. Για τους Γκριμ αυτό σήμαινε ότι οι ιστορίες τους διατηρούσαν την απλότητα και την αθωότητα της γενιάς τους- της πρώτης γενιάς ρομαντικών συγγραφέων που σχετίζονται με την παιδική ηλικία και την οικογενειακή εστία. Στον πρόλογο του πρώτου τόμου συγκεκριμένα, ο Γουίλχεμ Γκριμ έγραψε: «Αυτές οι ιστορίες διαπνέονται από την ίδια καθαρότητα που κάνει τα παιδιά να φαίνονται τόσο υπέροχα και ευλογημένα σε εμάς». Με άλλα λόγια, δεν είναι ότι οι ιστορίες απευθύνονται σε παιδιά, αλλά το ότι οι ιστορίες είναι σαν τα παιδιά, έχουν ζήσει μεταξύ των παιδιών, και έχουν διαφυλαχθεί και διατηρηθεί μέσα στην οικογένεια (David & David, 1964).

3 Η σύνδεση της μητριάς με την κακιά μάγισσα

Το παρόν κεφάλαιο στοχεύει να δικαιολογήσει τη χρήση της μητριάς στα παραμύθια των αδελφών Γκριμ, καθώς και τους λόγους για τους οποίους αντικατέστησαν τον ρόλο της κακιάς μητέρας. Στη συνέχεια, καταγράφεται ο σκοπός τους μέσα από παραδείγματα γνωστών παραμυθιών των εν λόγω αδελφών¹.

3.1 Ο ρόλος της κακιάς μητριάς

Αρχικά, θα πρέπει να δικαιολογηθεί η σύνδεση των μαγισσών, το κυρίως θέμα της παρούσας εργασίας, με τις μητριές. Συνοπτικά, οι μητριές, οι μάγισσες, και οι θετές μητέρες είναι διαφορετικά ονόματα για το ίδιο κακό, στόχος του οποίου είναι να διώξει την ηρωίδα από την εστία και το σπίτι της και να ανατρέψει την ανύψωση της από την ταπεινή καταγωγή της σε πλούσια (Tatar, 1987). Επομένως, αν και το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται στις μητριές, αντιπροσωπεύει επίσης τις μάγισσες, εφόσον στα παραμύθια των Γκριμ, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι μάγισσες και οι μητριές ταυτίζονται.

Οι συνήθεις κακές των παραμυθιών λοιπόν, δηλαδή οι μητριές και οι μάγισσες, παραμένουν σταθερές στον κόσμο της οικογενειακής ζωής και συγκαταλέγονται μεταξύ των γεγονότων της καθημερινότητας. Αναπαριστούν συνοπτικά, το πρότυπο της «κακής μητέρας», ενσωματώνοντας τις αντίθετες όψεις όλων των θετικών αξιών που σχετίζονται με τη μητέρα (Tatar, 1987). Ο όρος «μητριά» συγκεκριμένα, είναι σχεδόν πάντα συνδεδεμένος με τη λέξη «κακό» και σχετίζεται με τη ζήλια και τη σκληρότητα (Older, 1986). Οι βιολογικές μητέρες, εν αντιθέσει, φαίνεται να είναι πάντα τρυφερές και ευγενικές φιγούρες (Watson, 1995). Σε πολλές περιπτώσεις ενδεχομένως, η φιγούρα της μητριάς έχει αντικαταστήσει τις βιολογικές μητέρες, αφού η εικόνα μιας σκληρής μητέρας θεωρήθηκε υπερβολικά σκληρή και τρομακτική για τα παιδιά (Annotations for Cinderella, 1999). Επιπλέον, το κίνητρο του ρόλου της «κακιάς μητριάς» παρέχει κάποια συναισθηματική ανακούφιση για τα παιδιά, αφού η εικόνα της μητέρας αντικατασταίνεται από την κακιά μητριά, επιτρέποντας στο παιδί να βιώσει συναισθήματα θυμού και φόβου για τον «κακό» της ιστορίας χωρίς να τον ταυτίζει με την μητέρα του και να αισθάνεται ενοχές (Bettelheim, 1989).

¹ Για περιλήψεις των παραμυθιών των Γκριμ βλέπε http://en.wikipedia.org/wiki/Grimms'_Fairy_Tales

Εκτός αυτού, η κακιά μητριά όπως και η μάγισσα, φαίνονται πάντα απεχθείς και ενσωματώνουν τα σημαντικότερα εμπόδια κατά το πέρασμα από την παιδικότητα στην γυναικεία φύση των ηρωίδων των Γκριμ (Rowe, 1979). Ως εκ τούτου, βασικότερος στόχος των μητριών και των μαγισσών είναι το να επινοήσουν στρατηγικές με σκοπό να επιβραδύνουν την πρόοδο της ηρωίδας (Annotations for Cinderella, 1999). Η πλειοψηφία λοιπόν, των μητριών των Γκριμ διώκει ενεργά τα θετά τους κορίτσια, που παίρνουν τον ρόλο αθώων και υπομονετικών μαρτύρων. Αν και δεν έχουν πάντα την ικανότητα να μετατρέπονται από γυναίκες σε τέρατα, εντούτοις έχουν την δυνατότητα να μετατρέψουν ακόμα και το πιο αριστοκρατικό και γοητευτικό κορίτσι στο ταπεινότερο των υπηρετριών (Tatar, 1987).

Ενώ όμως οι μητριές διακατέχονται από καταστροφικές προθέσεις, οι πράξεις τους οδηγούν συχνά τον πρωταγωνιστή σε καταστάσεις που προσδιορίζουν και ενισχύουν τις καλύτερες του ποιότητες (Annotations for Cinderella, 1999). Κατά ειρωνικό τρόπο, τόσο στη ζωή όσο και στο παραμύθι, ο χρόνος επιφέρει τον θρίαμβο, παραδίδοντας την κοπέλα/πρωταγωνίστρια στην αναπόφευκτη γυναικεία φύση της και την κακιά μητριά ή μάγισσα στο γήρας ή στο θάνατο (Bettelheim, 1989· Rowe, 1979).

3.2 Η ύπαρξη των μητριών σε παραμύθια των αδελφών Γκριμ

Η καλύτερη επεξήγηση των μητριών και των σκοπών τους δίνεται ακολούθως, με παραδείγματα από διακεκριμένα παραμύθια των αδελφών Γκριμ.

Στο παραμύθι *Χάνσελ και Γκρέτελ*, δυο παιδιά διώχνονται από το σπίτι τους όταν η κακιά μητριά τους, διατάζει τον πατέρα τους να τα εγκαταλείψει στο δάσος γιατί δεν έχουν φαγητό να τα ταΐσουν. Τότε, ενώ τα παιδιά περιπλανιούνται χαμένα, μια γριά μάγισσα χρησιμοποιεί το νόστιμο σπίτι της για να τα δελεάσει να έρθουν σε εκείνη. Ακολούθως, τους προσφέρει φαγητό. Τελικά όμως, αποδείχτηκε πως απλά προσποιούνταν ότι ήταν φιλική. Στην πραγματικότητα, ήταν μια κακιά μάγισσα που σκότωνε, μαγείρευε και έτρωγε όποιο παιδί έπεφτε στα χέρια της. Έπειτα, δεν είναι τυχαίο το ότι όταν τα δύο αδέρφια καταφέρνουν να ξεφύγουν αιχμαλωτίζοντας και ψήνωντας την μάγισσα στον φούρνο της- παίρνοντας μαζί τους θησαυρούς της- και επιστρέφουν στο σπίτι τους, διαπιστώνουν ότι η σκληρή μητριά τους είχε εξαφανιστεί από τη στιγμή που σκότωσαν την κακιά μάγισσα. Το γεγονός αυτό είναι η άμεση

απόδειξη, της στενής ταύτισης των μητριών και των μαγισσών. Αυτό δηλαδή που εκ πρώτης όψεως φαίνεται να είναι μια συνωμοσία γριών μαγισσών, μητριών και γενικότερα κακών γυναικών, είναι σε τελική ανάλυση το έργο ενός και μόνο θηλυκού κακού.

Επιπλέον, στο εν λόγω παραμύθι, διαφαίνεται ο χαρακτήρας ορισμένων μαγισσών ως καννιβαλλιστές, οι οποίες, αποκρύπτουν το φαγητό αντί να λειτουργούν ως ανατροφείς (αντίθεση με τις μητέρες), ενώ απειλούν να μετατρέψουν τα παιδιά σε δική τους πηγή τροφής. Αυτές οι φιγούρες προσπαθούν αρχικά να αποκτήσουν την εμπιστοσύνη των θυμάτων τους με μεγαλόψυχες, μητρικές συμπεριφορές και τότε αποκαλύπτουν το πραγματικό τους πρόσωπο ως καννιβαλιστικά τέρατα (The Importance of the Evil Stepmother in the Grimm Brothers- Hansel and Gretel, 2009· Tatar, 1987).

Ακολούθως, η μηριά της Χιονάτης, είναι ίσως η πιο κακόφημη μηριά από όλες. Επιδιώκει να δολοφονήσει τη θετή της κόρη αφού όταν αυτή μεγαλώνει γίνεται ομορφότερη απ' ότι η ίδια (Tatar, 1987).

Οπότε σε αυτό το σημείο, η μηριά μπορεί να θεωρηθεί ως κάποια που δεν έχει επιτυχώς περάσει στην ολοκλήρωση της γυναικείας φύσης της και ζει αποκλειστικά σε όρους των εξωτερικευμένων αξιών της σεξουαλικότητας και της φυσικής ομορφιάς. Εξαιτίας αυτού, αντιπροσωπεύει τις καταστροφικές και σκοτεινές κυρώσεις που έχει μια γυναίκα με καθυστερημένη προσωπική ανάπτυξη και επιδιώκει να αποφύγει τον σκοπό για τον οποίο προορίζεται. Να γίνει δηλαδή δημιουργός μιας νέας ζωής και να παραδοθεί στην ανθρώπινη φύση της (Girardot, 1977).

Επίσης, πολλές από τις μάγισσες των Γκριμ είναι ειδικές στην τέχνη της μαγείας και των ξορκιών. Στο *Μικρός αδελφός και μικρή αδελφή*, για παράδειγμα, μας δίνεται μια μηριά που υποβάλλει τα θετά της παιδιά σε μια καθημερινή κακοποίηση. Όντας μάγισσα, όταν τα παιδιά αφήνουν το σπίτι τους για να της ξεφύγουν, εκείνη μαγεύει τις πρώτες ύλες τους, μεταμορφώνοντας το αγόρι σε ελάφι (Tatar, 1987).

Στη *Χιονάτη* επίσης, η μηριά καθοδηγείται από έναν μαγικό καθρέφτη ο οποίος έχει τη δύναμη να απαντά στις ερωτήσεις της λέγοντας πάντα την αλήθεια. Αρχικά, στο ερώτημα της μηριάς αν είναι η «ομορφότερη απ' όλες», απαντά καταφατικά, μια αλήθεια που επαληθεύεται από το γεγονός ότι αφού η Χιονάτη

βρίσκεται σε παιδική ηλικία, δεν είναι ένα ολοκληρωμένο, ενήλικο άτομο ακόμη, ώστε να συγκριθεί με τη μηριά. Επιπλέον, δεν μπορεί να αποτελεί απειλή, ή να απειλείται, αφού η γυναικεία φύση της για την απαραίτητη αντικατάσταση της μητέρας δεν έχει αφυπνιστεί ακόμη. Ακολούθως, όταν η Χιονάτη φτάνει σε μια ηλικία όπου η εξωτερική ομορφιά της ξεπερνά της μηριάς της, τότε η μηριά αποφασίζει να τη σκοτώσει. Μεταμφιέζεται λοιπόν, σε γριά ζητιάννα που πουλά μήλα και οδηγείται στο σπίτι των επτά νάνων όπου η Χιονάτη έχει βρει άσυλο. Η μηριά αντιπροσωπεύει πλέον άμεσα, τις αρνητικές και καταστροφικές διαστάσεις του θανάτου και της φθοράς. Σε αυτή τη μορφή, αποκαλύπτει τον εαυτό της, όπως πραγματικά είναι (ως ηλικιωμένη γυναίκα, χαμηλότερης κατηγορίας) (Girardot, 1977).

Πιο αναλυτικά, το παραμύθι *Χιονάτη*, αποκαλύπτει τους φόβους που αντιμετωπίζει μια γυναίκα στην εμμηνόπαυση. Για την μηριά που γερνά, η νεαρή κοπέλα που ωριμάζει είναι σημάδι της εξασθένησης της δικής της σεξουαλικότητας και ελκυστικότητας. Ως αντίποινα ζηλοτυπίας, βασανίζει την παρθενική έφηβη που απειλεί την μείωση της (Rowe, 1979).

Όπως η *Χιονάτη* έτσι και η *Σταχτοπούτα*, πέζεται να παραμείνει ένα νεαρό κορίτσι, και να μην αναγνωριστεί ως γυναίκα, αφού αισθάνεται να εξουδετερώνεται από την επίμονη, και ακατανίκητη παρέμβαση της μηριάς της. Η αυταρχική μηριά γίνεται το εμπόδιο που φαίνεται να καταπνίγει τις φυσικές επιθυμίες της ηρωίδας για τους άνδρες, το γάμο, και ως εκ τούτου της επίτευξης της γυναικείας ωριμότητας. Ωστόσο, τέτοιες τραυματικές αντιπαλότητες μεταξύ των νέων κοριτσιών και της μηριάς περιλαμβάνουν, σχεδόν πάντα, μια καλή νεράιδα, ηλικιωμένη γυναίκα, ή παρήγορη νονά (δεύτερο υποκατάστατο της αρχικής μητέρας) που απελευθερώνει την ηρωίδα από τη δουλεία της μηριάς και της δίνει τη δυνατότητα να λάβει τον ενήλικο ρόλο της. Οι νεράιδες-νονές παρουσιάζονται ως οι μαγικοί παράγοντες που υπόσχονται να κάνουν μετατροπές ώστε να προκαλέσουν τις εξωτερικές περιστάσεις να ανταποκριθούν στην εσωτερική αρετή της ηρωίδας. Για παράδειγμα, στη *Σταχτοπούτα*, η ηρωίδα ωριμάζει πλήρως όταν πηγαίνει στον χορό που διοργανώνει ο πρίγκιπας, ως νεαρή πριγκίπισσα έτοιμη για γάμο. Η νεράιδα-νονά βοηθά την ηρωίδα όχι μόνο να θυμηθεί το αρχικό πρότυπο της μητέρας με την παρουσία της, αλλά και να διεκδικήσει το πρότυπο της θηλυκότητας, μετατρέποντάς την και εξωτερικά σε μια μεγαλοπρεπή πριγκίπισσα (Rowe, 1979).

Επιπλέον, το τέλος φέρνει πάντα τη δικαίωση αφού ενώ αρχικά σημειώνουν στιγμιαία νίκη έναντι της φαινομενικά νεκρής Χιονάτης ή, της σε κωματώδη κατάσταση, Ωραίας Κοιμωμένης, τελικά οι δαιμονικές μητριές εξουδετερώνονται από την άνοδο της εξουσίας του πρίγκιπα. Αντιμετωπίζοντας την τιμωρία του θανάτου, της εξορίας, ή της αποσύνθεσης, οι πιο θαρραλέες κακές εκτελούν τη δικαιοσύνη έναντι στον εαυτό τους, αφήνοντας έτσι τον ηθικό πρίγκιπα και την πριγκίπισσα ανενόχλητους. Για παράδειγμα, στη *Χιονάτη*, η κακιά μητριά αυτοτιμωρείται για τη ζήλια που την έκανε να διατάξει το θάνατο της *Χιονάτης* με το να χορέψει μέχρι θανάτου πάνω σε παπούτσια από καυτό σίδηρο (Rowe, 1979).

4 Οι εικονογραφήσεις της κακιάς μάγισσας δια μέσου των χρόνων

Στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι ο σχολιασμός ορισμένων εικονογραφήσεων με πρωταγωνίστρια την κακιά μάγισσα μετά από τη συγκέντρωση εικόνων της από το 1842 έως το 2012 (βλ. παράρτημα Α, εικ. 2-37). Από αυτές, επιλέγηκαν ορισμένες για τις οποίες καταγράφονται τα χαρακτηριστικά από την παλαιότερη έως την πιο πρόσφατη. Θα πρέπει να ειπωθεί πως οι εικόνες που σχολιάζονται επιλέχτηκαν ώστε να αποτυπώσουν τις ποικίλες μορφές των μαγισσών δια μέσου των χρόνων. Τέλος, γίνεται μια σύντομη σύγκριση μεταξύ των παλαιότερων εικονογραφήσεων και των νεότερων.

4.1 Περιγραφή εικονογραφήσεων

Αρχικά, η εικονογράφιση του Richter (1842) για το παραμύθι *Χάνσελ και Γκρέτελ* (βλ. εικ. 2), απεικονίζει μια μάλλον κωμική παρά τρομακτική μάγισσα, κυρίως λόγω της υπέρογκης μύτης της. Η μάγισσα φοράει ένα μακρύ ένδυμα και σάλι πάνω στο κεφάλι της ενώ η τεχνική που χρησιμοποιείται είναι ξυλογραφία με μελάνι. Συγκεκριμένα, η εικονογραφία αποτελείται από καθαρές, παράλληλες, μαύρες γραμμές. Στα σημεία όπου οι γραμμές βρίσκονται πιο κοντά, τόσο λιγότερο λευκό χαρτί φαίνεται, και τόσο πιο έντονη είναι η αίσθηση της σκιάς.

Η επόμενη εικονογράφιση (βλ. εικ. 12) είναι έγχρωμη και προέρχεται από το παραμύθι *Χιονάτη* (1910). Εδώ η κακιά μάγισσα, που επιχειρεί να πουλήσει στην ανυποψίαστη Χιονάτη το δηλητηριασμένο μήλο, παρουσιάζεται μάλλον ως καλοκάγαθη γριούλα παρά ως μια δολοφονική κακιά. Αυτό εξηγείται πιθανόν από την έκφραση του προσώπου της, αφού τα μάτια της και το χαμόγελό της την κάνουν να φαίνεται φιλική και προσεγγίσιμη. Η μύτη της εν τούτοις, είναι μακριά και γαμψή, όπως συμβαίνει στις περισσότερες εικονογραφήσεις της. Ακολούθως, ως συνήθως φοράει κουρέλια, ένα μακρύ φουστάνι με μπαλώματα, ποδιά και κόκκινο σάλι. Το πιο πιθανόν είναι να έχει παραχθεί με την τεχνική της χρωμολιθογραφίας, αφού μπορούν να διακριθούν στην εικόνα, οι τυχαία τοποθετημένες τελείες που είναι χαρακτηριστικό της παρούσας τεχνικής (Chromolithography Prints- Why they are considered 'originals', 2009).

Η ακόλουθη εικονογράφιση (βλ. εικ. 17) προέρχεται από το παραμύθι *Χιονάτη*, χρονολογείται το 1921, και είναι μαυρόασπρη. Απεικονίζεται η σκηνή όπου η

μάγισσα έχει ήδη προσφέρει το μήλο στη Χιονάτη και αυτή έχει πέσει στο πάτωμα, ενώ η μάγισσα αποχωρεί ευχαριστημένη. Τα μόνα στοιχεία στην εικόνα είναι οι δυο αυτές φιγούρες, με την μάγισσα να ξεχωρίζει περισσότερο λόγω της αντίθεσής της με το λευκό φόντο. Στην παρούσα εικονογράφιση, η κακιά μάγισσα διαφέρει άρδην από όσες εικονογραφήσεις αναλύθηκαν έως τώρα. Φορά έναν μαύρο μακρύ μανδύα που καλύπτει το σώμα και τα μαλλιά της. Επίσης, είναι ψηλή, λεπτή και κομψή, ενώ κρατάει το καλάθι με τα μήλα στο ένα της χέρι. Το πρόσωπό της διαθέτει μικρά, ντελικάτα χαρακτηριστικά, και γενικότερα πρόκειται για μια εικονογράφιση όπου η μάγισσα παρουσιάζεται όμορφη και γλυκιά.

Η έγχρωμη εικονογράφιση που ακολουθεί (βλ. εικ. 25) δημιουργήθηκε το 1954. Παρουσιάζεται μόνο το πρόσωπο και το χέρι της μάγισσας που κρατάει ένα μήλο, κάτι που αυτόματα παραπέμπει τον θεατή στο παραμύθι *Χιονάτη*. Το πρόσωπο της μάγισσας είναι υπερβολικά μακρύ με έντονες γωνίες, ρυτίδες και σακούλες κάτω από τα μάτια. Η μύτη της είναι μυτερή και έχει κρεατοελιές. Τα μαλλιά της, τα οποία σε άλλες εικονογραφήσεις συνηθίζεται να είναι καλυμμένα, εδώ είναι μακριά και χρώματος μπλέ. Τέλος, τα δάχτυλα της, θυμίζουν δάχτυλα αρπακτικού αφού είναι μακριά, σκελετωμένα και με αιχμηρά νύχια.

Η επόμενη έγχρωμη εικονογράφιση (1970), πηγάζει από το παραμύθι *Χάνσελ και Γκρέτελ* (βλ. εικ. 26). Είναι η σκηνή όπου η μάγισσα παρατηρεί από μακριά τα δυο παιδιά που έχουν χαθεί στο δάσος. Η εικόνα διακρίνεται από λεπτομέρειες, κυρίως επάνω στη φιγούρα της μάγισσας: τα ρούχα της, απαρτίζονται από ένα μακρύ φόρεμα με κόκκινες και άσπρες ρίγες, ποδιά και σάλι με περίτεχνα σχέδια και φιόγκο. Επίσης, φορά ένα καπέλο που μοιάζει με καπέλο αρλεκίνου, μακρύ και μυτερό, ενώ στη μέση της παρατηρούνται δεμένα κλειδιά. Η φιγούρα της είναι ψηλή και δυνατή. Εκτός αυτού, το πρόσωπό της διαθέτει μια επιθετική, άγρια έκφραση ενώ η μύτη και το πηγούνι της ξεχωρίζουν εξαιτίας του μεγάλου τους μεγέθους. Φαίνεται να έχει χρωματιστεί με ακουαρέλες κυρίως λόγω των διάφανων διακριτικών χρωμάτων του φόντου με τα θολά στοιχεία (π.χ. φόντο, άκριες δέντρων).

Η εικόνα που έχει σειρά (βλ. εικ. 27), προέρχεται από το παραμύθι *Ωραία Κοιμωμένη* (1985). Παρουσιάζει την κακιά μάγισσα να φεύγει εκνευρισμένη από το παλάτι, όπου γίνονταν τα βαφτίσια της πριγκίπισσας, επειδή δεν έλαβε πρόσκληση. Η εικόνα αποτελείται από δυο χρώματα (πράσινο, κόκκινο), ενώ η

μάγισσα είναι το κυρίαρχο στοιχείο. Είναι αδύνατη, καμπουριασμένη και κρατάει μπαστούνι, ενώ φορά ένα μακρύ φόρεμα και σάλι που δένει στον λαιμό της. Το πρόσωπο της παραπέμπει σε καρικατούρα, ιδιαίτερα εξαιτίας της αφύσικα μεγάλης μύτης της.

Η έγχρωμη εικονογράφηση που ακολουθεί (βλ. εικ. 29) προέρχεται από το παραμύθι *Χάνσελ και Γκρέτελ* (2003). Εδώ, η κακιά μάγισσα είναι φορτωμένη με γλυκά, τα οποία προσφέρει στα ανυποψίαστα παιδιά. Η ίδια η μάγισσα είναι ντυμένη εξ ολοκλήρου με γλυκά. Φορά ένα μυτερό σκούφο κρουασάν, γαρνιρισμένο με κρέμα και κεράσια. Επίσης, το πολύχρωμο φόρεμά της διαθέτει ανά περιοχές μικρά γλυκά και δαντέλες. Σε αυτή την ευχάριστη εικόνα έρχεται να επέμβει το διαβολικό πρόσωπο της. Στην παρούσα εικονογράφηση ξεχωρίζει και πάλι η μύτη της, η οποία είναι μακριά, καμπουριασμένη και μυτερή. Εκτός αυτού, το πηγούνι της είναι αφύσικα εξογκωμένο, με κρεατοελιά, ενώ στα ανύπαρκτα χείλη της παρατηρείται ένα πονηρό χαμόγελο. Τα δάχτυλά της, είναι μακριά, σκελετωμένα με αρπακτικά, μυτερά νύχια. Η εικόνα είναι ελαιογραφία, αφού όπως περιγράφει ο ίδιος ο δημιουργός, το βιβλίο *Χάνσελ και Γκρέτελ* δημιουργήθηκε με την εν λόγω τεχνική (Gustafson, 2009).

Ακολούθως, στο παραμύθι *Ραπουνζέλ* (2009), η μάγισσα (βλ. εικ. 33) δεν διαθέτει ιδιαίτερα ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά. Υπάρχει έντονη αντίθεση μεταξύ των λεπτών χεριών της και των γιγαντιαίων παλάμων της. Τα μαλλιά της, είναι κοντά και άγρια ενώ η μύτη της είναι το ισχυρότερο οπτικά στοιχείο στο πρόσωπό της αφού είναι εξωφρενικά ογκώδη. Τα μάτια της, είναι μικροσκοπικά και στρογγυλά ενώ τέλος, τα δόντια της είναι κοφτερά και προεξέχουν από το στόμα της. Το πιο πιθανόν είναι να έχει χρωματιστεί με γκουάς, τεχνική που μοιάζει με τις ακουαρέλες, χρησιμοποιεί όμως αδιαφανή χρώματα.

Η τελευταία εικονογράφηση (βλ. εικ. 37) είναι έγχρωμη και έχει δημιουργηθεί με ακουαρέλες. Όπως προαναφέρθηκε, η εν λόγω τεχνική χαρακτηρίζεται από θολά περιγράμματα και ένα μείγμα από διαφανή και έντονα χρώματα. Ανήκει στο παραμύθι *Χάνσελ και Γκρέτελ* (2012) και απεικονίζει την σκηνή όπου η μάγισσα περπατάει δίπλα από τα δυο παιδιά, σε ένα σκηνικό στο οποίο επικρατεί ομίχλη. Η μάγισσα είναι ντυμένη με ένα ουδέτερο, άσπρο ρούχο και το μόνο που μπορεί να διακρίνει ο θεατής είναι ότι είναι πολύ εύσωμη και καμπουριασμένη. Φοράει στο κεφάλι της ένα κλασικό, μαύρο, μυτερό καπέλο ενώ το πρόσωπό της, έχει

πράσινο χρώμα. Το δαιμόνιο χαμόγελό της ξεκινά από τη μια άκρη του προσώπου και καταλήγει στην άλλη, ενώ το πηγούνι της είναι πλατύ και ογκώδη.

4.2 Αποτελέσματα σύγκρισης εικόνων

Μέσα από τη σύγκριση της συλλογής παλαιότερων και σύγχρονων εικονογραφήσεων της μάγισσας (βλ. εικ. 2-37) πηγάζουν ορισμένα συμπεράσματα. Αρχικά, στις παλαιότερες εικονογραφήσεις της, η μάγισσα είναι ως επί των πλείστων ηλικιωμένη και άσχημη κυρίως λόγω μεγάλης ηλικίας. Διατηρεί όμως τα ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά της και γενικότερα είναι πιο ρεαλιστική. Ακολουθεί τα χαρακτηριστικά των μαγισσών, έτσι όπως τα περιγράφει το στερεότυπο που αναλύεται στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης (ηλικιωμένες, φτωχές- ένδειξη μέσω των ρούχων ζητιάνας, με κρεατοελιές, άσχημες) (βλ. εικ. 6, 10, 13, 14).

Σταδιακά, η εικόνα της μάγισσας αλλάζει. Φαίνεται να χρησιμοποιείται περισσότερη φαντασία στην εικονογράφησή της. Για παράδειγμα, τα ρούχα της είναι κατασκευασμένα από γλυκά (βλ. εικ. 29), ή το πρόσωπό της διαθέτει πράσινο χρώμα (βλ. εικ. 37), ή ακόμη τα χαρακτηριστικά της δίνονται χωρίς καμία ρεαλιστικότητα (βλ. εικ. 33). Επίσης, φαίνεται να χρησιμοποιείται η υπερβολή, όπως για παράδειγμα τα υπερμεγέθη χαρακτηριστικά, κυρίως η μύτη (βλ. εικ. 36).

Συνοπτικά, παρατηρείται μια προσπάθεια διαφοροποίησης από το παλιό, κλασικό στερεότυπο της μάγισσας, διατηρώντας όμως σταθερά κάποια στοιχεία όπως είναι η ασχήμια, οι έντονες γωνίες και η μεγάλη ηλικία της κακιάς μάγισσας. Τέλος, αρκετές παλαιότερες εικονογραφήσεις της, είναι ασπρόμαυρες σε αντίθεση με τις πιο σύγχρονες που χαρακτηρίζονται από ποικίλα χρώματα.

5 Γιατί οι κακές μάγισσες είναι άσχημες

Επιδίωξη του παρόντος κεφαλαίου είναι να αποδείξει για ποιό λόγο οι εικονογραφήσεις της κακιάς μάγισσας είναι σχεδόν πάντα άσχημες. Στη συνέχεια, ερευνάται η σχέση μεταξύ της ασχήμιας της μάγισσας και της κακίας της, και γενικότερα οι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι θεωρούν συχνά πως ό,τι είναι άσχημο είναι και αρνητικό.

5.1 Η μάσκα του Marquardt

Αρχικά, ο Stephen Marquardt, πλαστικός χειρουργός που εργάζεται πάνω στην ανθρώπινη ομορφιά εδώ και δεκαετίες, διατύπωσε μια θεωρία σύμφωνα με την οποία η εξαιρετικά «οπτική» ανθρώπινη φυλή, έχει αποτυπώσει στο γενετικό κώδικά της μια αρχέτυπη εικόνα σχετικά με το πώς θα πρέπει να μοιάζουν οι υπόλοιποι άνθρωποι. (Underpaintings, 2010· Marquardt, χ.χ.).

Η ιδανική αυτή εικόνα, αναπαριστά την εικόνα του ανθρωπίνου γένους έτσι όπως την έχει καθορίσει η φύση. Είναι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι δύνανται να προσδιορίζουν τα άτομα που ανήκουν στο είδος τους, για το ζευγάρωμα, την αυτοπροστασία και για άλλους σκοπούς επιβίωσης. Κάτι τέτοιο βοηθά επίσης, στο να διακρίνουν τα υγιή και απαλλαγμένα από ασθένειες άτομα, για ανάλογους σκοπούς. Τα ζώα εφαρμόζουν αντίστοιχες τακτικές, αναγνωρίζοντας το δικό τους είδος μέσω των αισθήσεών τους. Για παράδειγμα, τα σκυλιά αναγνωρίζουν το ένα το άλλο μέσω ενός συνδυασμού όρασης και όσφρησης, ενώ το ανθρώπινο γένος χρησιμοποιεί αποκλειστικά την αίσθηση της όρασης (Marquardt, χ.χ.).

Ακολούθως, όταν ένα πρόσωπο γίνεται αντιληπτό ως «ανθρώπινο», ξεκινά μια συνειδητή έλξη προς εκείνο, σε συνδιασμό με θετικά συναισθήματα. Αν η υποσυνείδητη οπτική αντίληψη του «ανθρώπινου», είναι αρκετά ισχυρή (δηλαδή αν το πρόσωπο μοιάζει αρκετά με την υποσυνείδητη εικόνα του ανθρωπίνου ιδανικού), τότε η θετική ανταπόκριση θα είναι αυξημένη, σε συνδυασμό με την αίσθηση της ισχυρής έλξης (Marquardt, χ.χ.).

Συνεπώς, μπορεί να ειπωθεί ότι η αντίληψη ή η αναγνώριση της ομορφιάς δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια ισχυρή συσχέτιση του πως εμείς περιμένουμε υποσυνείδητα να είναι εξωτερικά κάποιος άνθρωπος (Marquardt, χ.χ.).

Ακολούθως, υποστηρίζεται πως η ιδανική αυτή εικόνα, προέρχεται από την *χρυσή αναλογία*, που κι εκείνη με τη σειρά της πηγάζει από τους αριθμούς της

ακολουθίας *Fibonacci* (βλ. εικ. 39) (Marquardt, χ.χ.). Στα μαθηματικά, οι αριθμοί *Fibonacci* έχουν την ακόλουθη σειρά: 0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, ... Εξ ορισμού, οι δυο πρώτοι αριθμοί *Fibonacci* είναι το 0 και το 1, όπου κάθε επόμενος αριθμός είναι το άθροισμα των δυο προηγούμενων. Εάν παρθεί η αναλογία δυο διαδοχικών αριθμών στη σειρά του *Fibonacci* (0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, ..) και ο κάθε αριθμός διαιρεθεί με τον αριθμό που βρίσκεται πριν από αυτόν, τότε θα προκύψει η ακόλουθη σειρά (βλ. εικ. 40):

$$1/1 = 1 \quad 2/1 = 2 \quad 3/2 = 1,5 \quad 5/3 = 1,666 \dots \quad 8/5 = 1,6 \quad 13/8 = 1,625 \quad 21/13 = 1,61538 \dots$$

Η αναλογία φαίνεται να μένει σταθερή, από μια συγκεκριμένη τιμή και μετά, την οποία αποκαλούμε *χρυσή αναλογία*, *χρυσό αριθμό* ή *χρυσή τομή*. Συχνά εκπροσωπείται από το ελληνικό γράμμα ϕ και ισούται περίπου με 1,618,034 (The Fibonacci sequence, 2010). Θα πρέπει να ειπωθεί πως ο αριθμός ϕ συναντάται παντού στη φύση, και θα μπορούσε να θεωρηθεί το σύστημα αρίθμησης της (βλ. εικ. 41-43). Παραδείγματα παρατηρούνται στις διακλαδώσεις των δέντρων, στη σπείρα ενός κελύφους κοχυλιού Ναυτίλους, στη διάταξη ενός πεύκου, στο μοτίβο των πετάλων ενός λουλουδιού κλπ (Dvorsky, 2013· Tobin, 2010).

Ο Marquardt, χρησιμοποιώντας τον αριθμό ϕ , έχει συνοψίσει την ομορφιά του προσώπου σε μια μάσκα (βλ. εικ. 44), με το να συγκεντρώσει στο σχήμα του ανθρωπίνου προσώπου, δεκάγωνες μήτρες που σχηματίζονται από *χρυσές τομές* ώστε να δημιουργήσει το «ιδανικό» πρόσωπο (Innis, 2010· Holland, 2008· The facial proportions of beautiful people, χ.χ.). Σύμφωνα με τον Marquardt, κανένας δεν δύναται να ταιριάξει απόλυτα στη μάσκα όμως οι ομορφότεροι άνθρωποι συμπίπτουν περισσότερο (βλ. εικ. 45-52). Επομένως, μπορεί να υποστηριχτεί και το αντίθετο. Εφόσον- σύμφωνα με τον Marquardt και μέσα από μαθηματικά κριτήρια- η αντίληψη της ομορφιάς είναι μετρήσιμη, τότε όση περισσότερη απόκλιση έχει κάποιο πρόσωπο από τη μάσκα τόσο περισσότερη ασχήμια διαθέτει (βλ. εικ. 53). Υποστηρίζει επίσης, πως τα γυναικεία πρόσωπα συνάδουν περισσότερο με τις αναλογίες της μάσκας απ' ότι τα αντρικά (Underpaintings, 2010).

Να σημειωθεί πως υπάρχουν άρθρα που διαφωνούν με την ιδέα ότι η μάσκα του Marquardt περιγράφει το «ιδανικό» πρόσωπο, αφού αντιμετωπίζει ορισμένες ασυνέπειες. Πιο αναλυτικά, έχει ειπωθεί πως ανταποκρίνεται μόνο στα Ευρωπαϊκά πρότυπα ομορφιάς (Holland, 2008), κάτι που δεν επηρεάζει την

παρούσα μελέτη αφού απευθύνεται σε Ευρωπαϊκές προδιαγραφές. Επίσης, υποστηρίζεται πως η θηλυκότητα είναι πολύ σημαντική για την ελκυστικότητα ενός γυναικείου προσώπου αφού σύμφωνα με τον ψυχολόγο Perret, όσο πιο ακραία είναι τα θηλυκά στοιχεία κάποιου προσώπου (π.χ μεγάλα μάτια) τόσο περισσότερο ελκύουν τους υπόλοιπους ανθρώπους, αφού τόσο περισσότερο αποκλίνουν από τα αντρικά πρόσωπα (Lemley, 2000). Η μάσκα διαφωνεί με αυτό το κριτήριο αφού σύμφωνα με τον Holland (2008), εμπερικλείει περισσότερο αρρενωπά στοιχεία. Εν τούτοις, η Langlois, ερευνήτρια κοινωνικών συμπεριφορών, διαφωνεί με τις πεποιθήσεις του Perret σχετικά με την ελκυστικότητα της έντονης θηλυκότητας, αφού υποστηρίζει πως υπερβολικά τονισμένα χαρακτηριστικά δημιουργούν περισσότερη παραδοξότητα παρά ελκυστικότητα (Lemley, 2000).

Θα πρέπει να αναφερθεί επίσης, πως οι ερευνητές της ομορφιάς συμφωνούν στο ότι, εκτός από τα φυσικά κριτήρια ομορφιάς, οι άνθρωποι έχουν αναπτύξει το *κριτήριο εκμάθησης*, που ορίζεται ως ένας μηχανισμός, ο οποίος επιτρέπει στο άτομο να έλκεται από άτομα που ταιριάζουν οπτικά, στα άτομα που συναντά στην κουλτούρα και στο περιβάλλον του. Είναι με λίγα λόγια η αιτία που κάποιος μπορεί να δει μια γυναίκα και να τη θεωρήσει πολύ όμορφη, ενώ κάποιος άλλος να πει για την ίδια γυναίκα, ότι δεν είναι ο τύπος του. Επομένως, μπορεί να ειπωθεί πως η φύση θέλει τους ανθρώπους να έλκονται από άτομα που αντιστοιχούν στις αναλογίες που έχει θέσει, όμως η φύση των ανθρώπων δημιούργησε νέα κριτήρια, τα οποία βέβαια δεν αποκλείουν την έντονη ελκυστικότητα αυτών που ακολουθούν το ϕ (Lemley, 2000).

5.2 Εικόνες ως προέκταση του πραγματικού κόσμου

Ακόμη, θα πρέπει να δικαιολογηθεί ο λόγος για τον οποίο τα χαρακτηριστικά που είναι συνήθως πιο έντονα στο πρόσωπο της μάγισσας, όπως η μύτη και το πηγούνι είναι σχεδόν πάντα μυτερά. Λόγω της αντίληψης των εικόνων ως προέκταση του πραγματικού κόσμου, οι άνθρωποι αισθάνονται φόβο για αντικείμενα που διαθέτουν σχήματα που μπορούν να τους βλάψουν (π.χ τρίγωνο-αιχμηρότητα). Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι το ανθρώπινο δέρμα είναι λεπτό. Τα μυτερά αντικείμενα μπορούν εύκολα να το διαπεράσουν και να του προκαλέσουν κακό (Bang, 2000).

Επομένως, οι εικόνες που τους επηρεάζουν περισσότερο χρησιμοποιούν αρχές που βασίζονται στον τρόπο που πρέπει να αντιδρούν στον πραγματικό κόσμο ώστε να επιβιώσουν. Συμπερασματικά και σύμφωνα με τα παραπάνω, οι έντονες γωνίες που συνήθως διαθέτει το πρόσωπο της κακιάς μάγισσας (βλ. εικ. 25), η μυτερή μύτη (βλ. εικ. 34), το πηγούνι (βλ. εικ. 36), θυμίζουν τις αιχμηρές γωνίες και τις άκρες του πραγματικού κόσμου.

Επομένως, το γεγονός ότι συνήθως οι εικονογραφήσεις της μάγισσας περιλαμβάνουν αιχμηρά μέρη δεν είναι τυχαίο. Χρησιμοποιούνται για να προοικονομήσουν κίνδυνο, επομένως προκαλούν φόβο.

5.3 Η ασχήμια προκαλεί φόβο

Ακολουθώντας, το παρόν υποκεφάλαιο στοχεύει να απαντήσει το βασικότερο ερώτημα της παρούσας εργασίας, «γιατί η κακιά μάγισσα είναι σχεδόν πάντα άσχημη; Ισχύει το ότι οι άνθρωποι θεωρούν πως ό,τι είναι άσχημο είναι και κακό;». Έρευνες έδειξαν ότι τα άτομα που είναι ελκυστικά φαίνονται πιο συμπαθητικά στους υπόλοιπους ανθρώπους, αφού πιστεύεται πως διαθέτουν περισσότερα θετικά γνωρίσματα και χαρακτηριστικά από ότι τα μη ελκυστικά άτομα. Εκτός αυτού, συνόψισαν όλες τις θετικές στάσεις και πεποιθήσεις σχετικά με τα ελκυστικά άτομα, στο στερεότυπο: «όμορφο=καλό». Συνεπώς, στην πλειοψηφία των μελετών που ακολούθησαν, το στερεότυπο «όμορφο=καλό» περιγράφηκε ως ένα σύνολο πεποιθήσεων και προσδοκιών που προσφέρει κοινωνικά πλεονεκτήματα σε ελκυστικά άτομα (π.χ. οι ελκυστικοί άνθρωποι είναι πιο φιλικοί από ότι οι άνθρωποι που δεν είναι ελκυστικοί) (Goldman, 1977). Επίσης, οι ενήλικες αλλά και τα μικρά παιδιά, ακόμη και τα βρέφη προτιμούν τους ελκυστικούς ανθρώπους (Lemley, 2000). Αποδεικνύεται έτσι ότι σε σημαντικό ποσοστό, η αντίληψη της ομορφιάς και της ασχήμιας δεν είναι κάτι επίκτητο αλλά υπάρχει στα γονίδια των ανθρώπων από τη γέννησή τους.

Πιο συγκεκριμένα, οι έρευνες έδειξαν ότι τα λιγότερο ελκυστικά πρόσωπα κρίθηκαν ως λιγότερο κοινωνικά, λιγότερο αλτρουιστικά, και λιγότερο έξυπνα από ό,τι τα μέτρια ελκυστικά πρόσωπα τα οποία με τη σειρά τους κρίθηκαν ως λιγότερο κοινωνικά απ' ότι τα ελκυστικά πρόσωπα. Εκτός αυτού, τα αποτελέσματα υποστηρίζουν ότι είναι ευκολότερο κάποιος να αντιληφθεί ένα πρόσωπο που είναι άσχημο ως κακό απ' ότι να αντιληφθεί ένα ωραίο πρόσωπο ως καλό (Griffin & Langlois, 2006).

Ακολουθως, αφού τα μη ελκυστικά πρόσωπα προκαλούν ισχυρότερες αντιδράσεις από ότι τα ελκυστικά πρόσωπα, τότε και αυτά με τη σειρά τους δημιουργούν το στερεότυπο «η έλλειψη ελκυστικότητας είναι κακή». Επίσης, έχει υποστηριχτεί ότι: (α) μη ελκυστικές εκφράσεις, όπως αυτές του θυμού και του φόβου, προκαλούν διέγερση και νευρικές ενεργοποιήσεις, μεγαλύτερου μεγέθους από ότι οι ελκυστικές εκφράσεις και (β) τα μη ελκυστικά πρόσωπα προκαλούν τις ίδιες φυσιολογικές και νευροφυσιολογικές αντιδράσεις με τις έκφρασεις αρνητικών συναισθημάτων του προσώπου λόγω των επηρεασμών που προκαλούν στα συναισθήματα των ανθρώπων, ενώ παράλληλα, (γ) τα μη ελκυστικά πρόσωπα παράγουν ισχυρές φυσιολογικές και νοητικές αντιδράσεις, επειδή χρειάζονται περισσότερο χρόνο για να ταξινομηθούν ή να αναγνωριστούν από τον ανθρώπινο εγκέφαλο απ' ότι τα πιο ελκυστικά πρόσωπα αφού σύμφωνα με τη θεωρία του γνωστικού μέσου όρου, τα ελκυστικά πρόσωπα είναι πιο κοντά στη διαμόρφωση του μέσου όρου του πληθυσμού και έτσι γίνονται αντιληπτά ως πιο οικεία από πρόσωπα που αποκλίνουν από το μέσο όρο της διαμόρφωσης των προσώπων του πληθυσμού (Griffin & Langlois, 2006).

Συμπερασματικά, τα μη ελκυστικά πρόσωπα που θεωρούνται λιγότερο οικεία λειτουργούν όπως άλλα ασαφή ερεθίσματα και προκαλούν μεγαλύτερες νευρικές ενεργοποιήσεις σε ορισμένες περιοχές του εγκεφάλου από ό, τι τα ελκυστικά πρόσωπα (Griffin & Langlois, 2006). Κάτι τέτοιο συμφωνεί επίσης, με την θεωρία του Marquardt, κατά την οποία οι άνθρωποι έχουν αποτυπώσει στο γενετικό κώδικα τους ένα πρότυπο για το πώς θα πρέπει να μοιάζουν οι υπόλοιποι άνθρωποι (Underpaintings, 2010). Όσο διαφέρουν από το πρότυπο, τόσο μη οικεία γίνονται και τόση περισσότερη ανησυχία προκαλούν. Από αυτή την θεωρία δεν θα μπορούσε να εξαιρεθεί το πρόσωπο της κακιάς μάγισσας για το οποίο ισχύουν όλα τα παραπάνω.

Το γεγονός αυτό, υποστηρίζεται επίσης με την αντιστοίχιση προσώπων εικονογραφημένων μαγισσών με την μάσκα του Marquardt που απέδειξε ότι υπάρχει αρκετή ή μεγάλη διαφορά στην ταύτισή τους (βλ. εικ. 54-57). Συνεπώς, οι εικόνες της μάγισσας, αποκλίνουν άρδην από το πρότυπο ομορφιάς της μάσκας και αφού θεωρούνται άσχημες στηρίζουν την θεωρία της μάσκας του Marquardt, όπου όση περισσότερη απόκλιση έχει κάποιο πρόσωπο από τη μάσκα τόση περισσότερη ασχήμια διαθέτει. Επομένως, αφού το άσχημο αποκλίνει κατά πολύ από τον αριθμό ϕ , άρα και από τον γνωστικό μέσο όρο του πληθυσμού, προκαλεί αρνητικά συναισθήματα και είναι απωθητικό για τους υπόλοιπους ανθρώπους.

Εκτός αυτού, πρόσφατη έρευνα δείχνει ότι αφού τα πρόσωπα χωρίς ελκυστικότητα αντιμετωπίζονται ως μη οικεία από τους υπόλοιπους ανθρώπους τότε προκαλείται μεγαλύτερη ενεργοποίηση του εγκεφάλου που κι αυτό με τη σειρά του επιφέρει μεγαλύτερη κοινωνική ανησυχία, γεγονός που υποδηλώνει ότι τα κοινωνικά ερεθίσματα που είναι πιο δύσκολο να κατηγοριοποιηθούν μπορεί να γίνουν αντιληπτά με αρνητικό ή απειλητικό τρόπο, λόγω της ασάφειας τους (Griffin & Langlois, 2006).

Συμπερασματικά, το πρόσωπο της κακιάς μάγισσας, είναι σχεδόν πάντα πολύ άσχημο, και προκαλεί συναισθήματα φόβου στους θεατές. Αυτό συμβαίνει επειδή τα άσχημα πρόσωπα, δεν αντιστοιχούν στο «ιδανικό πρότυπο» που έχει καθορίσει η φύση το οποίο αναπαριστάται μέσω της μάσκας του Marquardt. Επομένως, τα άσχημα πρόσωπα (άρα και το πρόσωπο της μάγισσας) αποκλίνουν από τον μέσο όρο του πληθυσμού, και έτσι, αφού είναι διαφορετικά και «ξένα», δεν αναγνωρίζονται εύκολα ως οικεία από τον ανθρώπινο εγκέφαλο, προκαλώντας αρνητικά συναισθήματα που οδηγούν στην αντιμετώπισή τους ως απειλή, προκαλώντας ταραχή και φόβο στο κοινό.

6 Μεθοδολογία

Σε πρώτο στάδιο επιλέγησαν τυχαία, εικονογραφήσεις του προσώπου άσχημων κακών μαγισσών με σκοπό να γίνει επάνω τους εφαρμογή της μάσκας του Marquardt ώστε να ερευνηθεί το κατά πόσο ή όχι συνάδουν.

Ακολούθως, σε δεύτερο στάδιο, δημιουργήθηκαν δυο διαφορετικά ερωτηματολόγια με ανοιχτές προκαθορισμένες ερωτήσεις, τα οποία δόθηκαν σε παιδιά σχολικής ηλικίας με σκοπό να υποστηρίξουν τις έρευνες σχετικά με την σύνδεση της ασχήμιας και της κακίας της μάγισσας.

Οι ερωτήσεις αποσκοπούσαν στο να αποκαλύψουν ποιά μάγισσα τους φάνηκε περισσότερο τρομακτική και για ποιούς λόγους. Εάν δηλαδή παίζει ρόλο ο βαθμός της ασχήμιας των μαγισσών στην αντίληψη για το ποιά είναι περισσότερο τρομακτική.

Πριν δοθούν τα πρώτα ερωτηματολόγια (βλ. παράρτημα Β), στα παιδιά διαβάστηκαν δυο παραμύθια, ένα με μια σχετικά όμορφη, νεαρή, κακιά μάγισσα και ένα με μια άσχημη, ηλικιωμένη, κακιά μάγισσα.

Στη δεύτερη φάση ερωτηματολογίων (βλ. παράρτημα Γ), στα παιδιά δόθηκαν δυο εικόνες που αναπριστούσαν επίσης, μια άσχημη, κακιά μάγισσα και μια όμορφη. Ο σκοπός ήταν να απαντηθεί το ερώτημα «ποιά μάγισσα σας φάνηκε πιο τρομακτική»;

6.1 Πληθυσμός ενδιαφέροντος

Για τα πρώτα ερωτηματολόγια (βλ. παράρτημα Β), ο πληθυσμός ενδιαφέροντος καθορίστηκε εξ αρχής να είναι παιδιά ηλικίας από 6 έως 12 ετών. Επιλέγηκαν ορισμένα διαθέσιμα παιδιά, από τη σχολή χορού *Ballere School of Dance* (3 αγόρια, 12 κορίτσια), η οποία είχε πρόσφατα διεξάγει μια παράσταση που αφορούσε την κακιά μάγισσα, οπότε διέθεταν αρκετή εμπειρία πάνω στο θέμα στο οποίο θα ερωτούνταν. Το σύνολο των ερωτηματολογίων που απαντήθηκαν ήταν δεκαπέντε.

Για τη δεύτερη φάση ερωτηματολογίων (βλ. παράρτημα Γ), επιλέγηκε ένα δείγμα παιδιών, ηλικίας από 6 έως 13 ετών, με τυχαίο τρόπο. Το σύνολο των ερωτηματολογίων που απαντήθηκαν ήταν δεκαεπτά.

6.2 Μέθοδος δειγματοληψίας

Η μέθοδος δειγματοληψίας που επιλέγηκε για την πρώτη φάση ερωτηματολογίων, είναι μη τυχαία με δείγμα ευκολίας λόγω του ότι τα παιδιά εντοπίστηκαν με βάση τις ηλικίες τους και του γεγονότος ότι πρόσφατα συμμετείχαν σε μια παράσταση με αναφορά στην κακιά μάγισσα.

Όπως προαναφέρθηκε, πριν δοθούν τα ερωτηματολόγια, στα παιδιά διαβάστηκαν δυο παραμύθια. Το ένα παραμύθι (*Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι*) περιείχε μια όμορφη κακιά μάγισσα ενώ το άλλο (*Ραπουνζέλ*) μια άσχημη κακιά μάγισσα.

Ακολούθως, η μέθοδος δειγματοληψίας που χρησιμοποιήθηκε για την δεύτερη φάση ερωτηματολογίων, είναι τυχαία αφού τα παιδιά επιλέγηκαν με τυχαίο τρόπο.

Όπως προαναφέρθηκε, στα παιδιά δόθηκαν δυο εικόνες της μάγισσας πριν να απαντήσουν το ερωτηματολόγιο. Η μια εικόνα περιείχε μια άσχημη κακιά μάγισσα και η άλλη μια όμορφη κακιά μάγισσα. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι και οι δυο εικόνες που επιλέγηκαν πηγάζουν από το παραμύθι *Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι*.

6.3 Κριτήρια επιλογής μαγισσών που επιλέγηκαν για τα ερωτηματολόγια

Όσον αφορά την πρώτη φάση ερωτηματολογίων, η γηραιότερη μάγισσα, επιλέγηκε με βάση του ότι διαφωνεί με την ιδανική μάσκα του Marquardt, επομένως είναι άσχημη και γενικότερα διαθέτει αρκετά από τα χαρακτηριστικά του στερεοτύπου των μαγισσών που αναφέρθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας. Είναι δηλαδή ηλικιωμένη, με άσχημα χαρακτηριστικά και ρυτίδες. Θα πρέπει να αναφερθεί επίσης, πως η εικόνα διακρίνεται από ρεαλισμό (βλ. εικ. 57).

Ακολούθως, η δεύτερη μάγισσα, που επιλέγηκε ως η όμορφη μάγισσα, ήταν από τις λίγες εικονογραφήσεις που εντοπίστηκαν που ταυτίζεται αρκετά με το ιδανικό πρότυπο της μάσκας του Marquardt (βλ. εικ. 58). Επίσης, θα πρέπει να ειπωθεί πως η εικόνα είναι περισσότερο καρτουίστικη παρά ρεαλιστική.

Το γεγονός ότι η ασχημότερη μάγισσα ήταν και πιο ρεαλιστική θα μπορούσε να ενισχύει τον βαθμό του πόσο τρομακτική δείχνει. Για τον λόγο αυτό, στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε η δεύτερη φάση ερωτηματολογίων η οποία περιλάμβανε μια

εικόνα σχετικά ρεαλιστικής, κακιάς μάγισσας, η οποία αντιστοιχεί στη μάσκα του Marquardt (βλ. εικ. 60), οπότε θεωρούνταν όμορφη σε αντίθεση με την άσχημη μάγισσα που επιλέχτηκε, η οποία δεν διακρινόταν καθόλου από ρεαλισμό (βλ. εικ. 59).

6.4 Το περιεχόμενο των παραμυθιών που διαβάστηκαν

Το πρώτο παραμύθι διηγείται την ιστορία της Χιονάτης, όπου η όμορφη κακιά μάγισσα επιθυμεί τον θάνατο της θετής της κόρης λόγω του ότι είναι ομορφότερη απ' ό,τι η ίδια και διατάζει να τη σκοτώσουν. Όταν ο άντρας στον οποίο ανέθεσε να τη σκοτώσει αρνείται να το κάνει, τότε αυτή χρησιμοποιεί μάγια για να πετύχει τον σκοπό της δίνοντάς της ένα δηλητηριασμένο μήλο που την κάνει να πνιγεί και να πέσει νεκρή. Μετά την κηδεία της, η οποία τελείται από τους επτά νάνους που την φιλοξενούν στο σπίτι τους, η Χιονάτη κλείνεται σε ένα γυάλινο φέρετρο. Μια μέρα ένας πρίγκιπας περνά από εκεί και βλέπει την κοπέλα μέσα στο φέρετρο. Τότε την ερωτεύεται και ζητά από τους νάνους να τον αφήσουν να την πάρει μαζί του. Οι νάνοι δέχονται, όμως όταν σηκώνουν το φέρετρο, αυτό τους πέφτει και από το τράνταγμα το μήλο βγαίνει από τον λαιμό της Χιονάτης και αυτή ξαναζωντανεύει. Ο πρίγκιπας και η Χιονάτη παντρεύονται και ζουν ευτυχισμένοι (Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι, 2009).

Στο δεύτερο παραμύθι, *Ραπουνζέλ*, η άσχημη κακιά μάγισσα παίρνει ένα βρέφος από τους γονείς του για να το μεγαλώσει η ίδια, το οποίο όταν μεγαλώνει γίνεται μια όμορφη γυναίκα. Η μάγισσα την κλείνει σε ένα ψηλό πύργο, όμως ενώ εκείνη απουσιάζει, τον πύργο εντοπίζει ένας πρίγκιπας με τον οποίο η νεαρή κοπέλα παντρεύεται και αργότερα μένει έγκυος. Όταν η μάγισσα το αντιλαμβάνεται, της κόβει τα μαλλιά της και τη διώχνει από τον πύργο. Όταν ο πρίγκιπας πάει να επισκεφτεί την γυναίκα του, η μάγισσα τον ρίχνει από τον πύργο. Εκείνος τυφλώνεται από τη πτώση και μετά από περιπλάνηση στο δάσος βρίσκει τη Ραπουνζέλ και τα παιδιά του που έχουν εντωμεταξύ γεννηθεί. Τότε τα μάτια του θεραπεύονται και όλοι μαζί πηγαίνουν στο παλάτι του όπου και ζουν ευτυχισμένοι (Ζελίνσκυ, 2006).

7 Ανάλυση αποτελεσμάτων ερωτηματολογίων

7.1 Αποτελέσματα πρώτης φάσης ερωτηματολογίων

Τα ερωτηματολόγια που απαντήθηκαν από τα παιδιά (βλ. παράρτημα Β), σχετικά με την ασχήμια της μάγισσας έφεραν ορισμένα συμπεράσματα και αναλύονται ακολούθως.

Αρχικά, θα πρέπει να ειπωθεί πως οι μάγισσες που χρησιμοποιήθηκαν κατά την ανάγνωση των παραμυθιών απεικονίζονται ως εξής (βλ. παράρτημα Α):

εικόνα 58- νεαρότερη μάγισσα

εικόνα 57- ηλικιωμένη μάγισσα

Επίσης, πραγματοποιήθηκε εφαρμογή της μάσκας του Marquardt στα πρόσωπα των δυο μαγισσών με το συμπέρασμα ότι η ηλικιωμένη μάγισσα αποκλίνει άρδην από την μάσκα (βλ. εικ. 57), σε αντίθεση με την νεαρότερη μάγισσα που φαίνεται να αντιστοιχεί αρκετά (βλ. εικ. 58). Επιπλέον, η εφαρμογή της μάσκας στις υπόλοιπες άσχημες μάγισσες, έδειξε επίσης αρκετή απόκλιση (βλ. εικ. 54-56).

Ως πρώτο αποτέλεσμα, δίνεται η επιλογή της ασχημότερης μάγισσας (βλ. εικ. 57) - η οποία είναι ηλικιωμένη, με ρυτιδιασμένο δέρμα και γενικά άσχημα χαρακτηριστικά- ως την πιο τρομακτική, από την πλειοψηφία των παιδιών με ποσοστό 93% (βλ. εικ. 61).

Ακολούθως, στην ερώτηση «Για ποιό λόγο σου φάνηκε η πιο τρομακτική;» το 67% των παιδιών (βλ. εικ. 62), που επέλεξε ως την πλέον τρομακτικότερη την ασχημότερη μάγισσα (βλ. εικ. 57), απάντησε με γνώμονα το παρουσιαστικό της. Χαρακτηριστικές απαντήσεις ήταν οι ακόλουθες: «Το πρόσωπό της ήταν απαίσιο», «Είναι γριά και το πρόσωπο της φαίνεται νεκρό».

Επίσης, στην ερώτηση «Θεωρείς την νεαρότερη μάγισσα (βλ. εικ. 58) όμορφη ή άσχημη;» η πλειοψηφία, σε ποσοστό 47%, απάντησε «άσχημη» (βλ. εικ. 61).

Στη συνέχεια, στην ερώτηση «Θεωρείς την γηραιότερη μάγισσα (βλ. εικ. 57) όμορφη ή άσχημη;» η πλειοψηφία των παιδιών απάντησε «κακάσχημη» ή «πανάσχημη» (βλ. εικ. 63). Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ενώ οι επιλογές τους ήταν «όμορφη» ή «άσχημη», εν τούτοις είναι πιθανό, επειδή τα πλείστα παιδιά επέλεξαν την νεαρότερη μάγισσα (βλ. εικ. 58) ως «άσχημη», να ήθελαν να δείξουν

ότι θεωρούν την γηραιότερη μάγισσα (*Ραπονζέλ*) (βλ. εικ. 57) κατά πολύ ασχημότερη από την νεαρότερη, επιλέγοντας τα επίθετα «πανάσχημη» και «κακάσχημη».

Στην επόμενη ερώτηση «Περιγράψε ποιά χαρακτηριστικά θεωρείς άσχημα στη μάγισσα που βρίσκεις ασχημότερη» οι απαντήσεις χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες: (α) Εξωτερικά χαρακτηριστικά (μύτη, πηγούνι, μαλλιά) σε ποσοστό 60%, (β) Ηλικία σε ποσοστό 27% (γ) Πράξεις σε ποσοστό 13%. Κάποιες χαρακτηριστικές απαντήσεις ήταν οι κάτωθι:

Εξωτερικά χαρακτηριστικά:

- «Έχει άσπρα μαλλιά και απαίσια μύτη».

- «Είναι άσπρο το δέρμα της».

- «...τα μάτια της, τα μαλλιά της και η μούτη της».

Ηλικία:

«Επειδή είναι γριά».

Πράξεις:

«Τα χαρακτηριστικά που την ασχημίζουν είναι ο χαρακτήρας της».

Τέλος, στην ερώτηση «Πιστεύεις ότι όταν κάποιος άνθρωπος είναι άσχημος είναι και κακός, και γιατί;» το 73% απάντησε «Όχι» (εικ. 66). Κάποιες χαρακτηριστικές απαντήσεις ήταν: «Όχι γιατί δεν έχει σημασία το πρόσωπο», «Όχι γιατί αν γεννιέται κάποιος άσχημος δεν σημαίνει πως το θέλει κι ο ίδιος».

Ενδιαφέρον φαίνεται να είναι επίσης, το γεγονός πως η πλειοψηφία των παιδιών αναφέρει πως η πιο τρομακτική μάγισσα είναι η ασχημότερη (βλ. εικ. 57), παρότι συγκρίνοντας τις πράξεις τους στα δύο παραμύθια στα οποία ανήκουν (βλ. Μεθοδολογία), συμπεραίνεται πως προκάλεσε κακό μικρότερης κλίμακας απ' ότι η νεαρότερη μάγισσα (*Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι*) (βλ. εικ. 58).

7.2 Αποτελέσματα δεύτερης φάσης ερωτηματολογίων

Αρχικά, θα πρέπει να ειπωθεί πως οι μάγισσες που χρησιμοποιήθηκαν για τη δεύτερη φάση ερωτηματολογίων (βλ. παράρτημα Γ) απεικονίζονται ως εξής (βλ. παράρτημα Α):

εικόνα 59- άσχημη μάγισσα

εικόνα 60- όμορφη μάγισσα

Θα πρέπει να αναφερθεί, πως και εδώ πραγματοποιήθηκε εφαρμογή της μάσκας του Marquardt στα πρόσωπα των δυο μαγισσών με το συμπέρασμα πως η άσχημη μάγισσα αποκλίνει κατά πολύ από την μάσκα (βλ. εικ. 59), σε αντίθεση με την όμορφη μάγισσα που φαίνεται να αντιστοιχεί αρκετά (βλ. εικ. 60).

Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν οι απαντήσεις των ερωτηματολογίων, ήταν πως η πλειοψηφία των παιδιών επέλεξε ως την τρομακτικότερη μάγισσα την άσχημη μάγισσα (βλ. εικ. 59), η οποία απέχει αρκετά από το ιδανικό πρότυπο της μάσκας του Marquardt (βλ. εικ. 67).

8 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ/ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το στερεότυπο της μάγισσας περιλάμβανε αρχικά ηλικιωμένες, κοινωνικά αποκλίνουσες, επιθετικές γυναίκες, με εξωτερικά ελαττώματα που λαμβάνονταν ως Διαβολικά σημάδια. Επιπλέον, ήταν παρείσακτες και αποτελούσαν βάρος, επομένως η κοινωνία επιθυμούσε να τις αποβάλει με κάποιο τρόπο, οπότε δικάζονταν ως μάγισσες και θανατώνονταν.

Το στερεότυπο συνέχισε να υπάρχει ακόμα και μετά τη λήξη των εκδικάσεων των μαγισσών, παίρνοντας τη μορφή λαϊκών παραμυθιών. Πιο συγκεκριμένα, οι αδελφοί Γκριμ θέλοντας να διαφυλάξουν τη Γερμανική λογοτεχνία, κατέγραψαν λαϊκές ιστορίες, πολλές από τις οποίες ως βασικό εχθρό έχουν την κακιά μάγισσα.

Ακολούθως, αποδεικνύεται πως η μάγισσα και η μηριά των παραμυθιών είναι τελικά το ίδιο πρόσωπο. Οι μηριές αντιπροσωπεύουν κυρίως τα εμπόδια που συναντά ένα παιδί κατά την ενηλικίωση του.

Επίσης, συμπεραίνεται πως οι παλιότερες και οι πιο σύγχρονες εικονογραφήσεις της μάγισσας υιοθετούν μεν την ασχήμα και την προχωρημένη ηλικία, όμως διαφέρουν στο ότι οι σύγχρονες εικονογραφήσεις χαρακτηρίζονται από περισσότερη φαντασία και υπερβολή.

Τέλος, ξεδιαλύνεται η επιστημονική σύνδεση της ασχήμας με την εικονογράφηση της κακιάς μάγισσας. Σύμφωνα με την θεωρία του Marquardt, οι άνθρωποι αναγνωρίζουν ο ένας τον άλλο, με βάση ένα πρότυπο, το οποίο πηγάζει από το σύστημα αρίθμησης της φύσης, τον αριθμό ϕ κι αποδεικνύεται με τη δημιουργία μιας μάσκας η οποία ακολουθεί τον παρόντα αριθμό. Η πλειοψηφία του πληθυσμού ακολουθεί κατά πολύ ή αρκετά τη μάσκα με αποτέλεσμα να θεωρείται όμορφος, ή μέτριος αφού συνάδει με τις αναλογίες που έθεσε η ίδια η φύση. Άτομα που αποκλίνουν από την ιδανική αναλογία ϕ θεωρούνται άσχημα και αφύσικα αφού δεν ακολουθούν το πρότυπο της φύσης που ο εγκέφαλός μας είναι συνηθισμένος να βλέπει, έτσι αντιμετωπίζονται αρνητικά.

Για να υποστηριχτεί η παρούσα έρευνα και να αποδειχθεί πως ισχύει το στερεότυπο «άσχημο=κακό» στις εικονογραφήσεις της κακιάς μάγισσας, χρησιμοποιήθηκε η θεωρία και η μάσκα του Marquardt. Η έρευνα, περιλάμβανε την εύρεση εικόνων του προσώπου μαγισσών από παραμύθια, οι οποίες

επικαλύφθηκαν από τη μάσκα για να εξεταστεί η σχέση τους, με το συμπέρασμα ότι διαφωνούν αρκετά ή απόλυτα (βλ. εικ. 54-57).

Τέλος, οι έρευνες με τα ερωτηματολόγια συμπέραναν επίσης, πως η πιο τρομακτική μάγισσα ήταν και στις δυο περιπτώσεις η άσχημη, λόγω της εξωτερικής της εμφάνισης (βλ. εικ. 61-67).

Σύμφωνα με τα πιο πάνω, οι εικονογραφήσεις των μαγισσών, που στοχεύουν να τονίσουν την κακία τους, έχουν ως επί των πλείστων πολύ άσχημα χαρακτηριστικά.

Συμπερασματικά, τα ευρήματα που συζητήθηκαν πιο πάνω, υποστηρίζουν το γεγονός πως η μάγισσα των παραμυθιών είναι σχεδόν πάντα άσχημη λόγω μιας μαθηματικά αποδεδειγμένης ισότητας:

Άσχημο= Ξένο= Απειλή= Κακό.

Βιβλιογραφία

- Bang, M. (2000). *Picture this: How Pictures work*. Chronicle books: San Francisco.
- Bettelheim, B. (1989). *The uses of enchantment: The meaning and importance of fairy tales*. New York: Vintage Books.
- Chromolithography Prints-Why they are considered 'originals'* (2009). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 10, 2013 από <http://www.tssphoto.com/index.php?p=693>
- Creed, B. (2012). The Monstrous Feminine: Stereotyping against the grain, *Contemporary Visual Art and Culture Broadsheet*, 41(1), 30-31.
- David, A. & David, M. E. (1964). A literary approach to the brothers Grimm. *Journal of the Folklore literature*, 1(3), 80-196.
- Dvorsky, G. (2013). *15 Uncanny examples of the Golden Ratio in Nature*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 3, 2013 από <http://io9.com/5985588/15-uncanny-examples-of-the-golden-ratio-in-nature>
- Ευρωπαϊκό Πάνθεον (2011). Ανακτήθηκε στις Δεκέμβριος, 26, 2012, από http://europeanpantheon.blogspot.com/2011/08/blog-post_3881.html
- Ecco, U. (2007). *Η ιστορία της Ασχήμιας*. Εκδόσεις Καστανιώτη: Αθήνα.
- From Folklore to Literature: The Marchen and the German Romantic Movement* (2010). Ανακτήθηκε στις Δεκέμβριος, 2, 2012, από <http://www.cabinetdesfees.com/2010/from-folklore-to-literature-the-marchen-and-the-german-romantic-movement/>
- Garrett, C. (1977). *Women and Witches: Patterns of Analysis*, 3(2), 461-470.
- Girardot, N. J. (1977). Initiation and Meaning in the Tale of Snow White and the Seven Dwarfs. *The Journal of American Folklore*, 90(357), 274-300.
- Goldman, W. (1977). Beautiful is good: Evidence that the physically attractive are more socially skillful. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13(2), 125-130.
- Griffin, A. M., & Langlois, J. H. (2006). Stereotype directionality and attractiveness stereotyping: Is beauty good or is ugly bad? *Social Cognition*, 24(2), 187.

- Gustafson, S. (2009). *Classic Fairytales "Hansel and Gretel"*. Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 10, 2013 από http://scottgustafson.com/Gallery_FT_H2.html
- Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι* (2009). Εκδόσεις Επιφανίου: Κύπρος.
- Holland, E. (2008). Marquardt's Phi Mask: Pitfalls of Relying on Fashion Models and the Golden Ratio to Describe a Beautiful Face. *Aesthetic Plastic Surgeries*, 32, 200-208.
- Innis, D. M. (2010). *Defining beauty Dr. Stephen R. Marquardt*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 26, 2013 από <http://underpaintings.blogspot.com/2010/01/defining-beauty-dr-stephen-r-marquardt.html>
- Κωνσταντίνου, Ε. (2013, Φεβρουάριος 14). Χαραυγή. *Τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ*. σελ. 30.
- Lemley, B. (2000). Isn't she lovely? *Discover*, Vol. 21(2), 43-49.
- Marquardt, S. (χ.χ.). *Archetype Theory*. Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 5, 2013 από http://www.beautyanalysis.com/index2_mba.htm
- Michaelis, J. R. (1971). Oral Tradition and the Brothers Grimm. *Folklore*, 82(4), 265-275.
- Neave, D. (1988). The Witch in Early 16th-Century German Art. *Woman's Art Journal*, 9(1), 3-9.
- Olderr, S. (1986). *Symbolism: A comprehensive dictionary*. Jefferson, N.C: McFarland.
- Oracle ThinkQuest Education Foundation* (χ.χ.). Black and White Magic. Ανακτήθηκε στις Νοέμβριος, 18, 2012, από <http://library.thinkquest.org/25958/html/fairytales.htm>
- Rowe, K. E. (1979). Feminism and fairy tales. *Women's Studies: An Interdisciplinary Journal*, 6(3), 237-257.
- Tatar, M. (1987). *The hard facts of the Grimms Fairytales*. Princeton University Press: New Jersey.
- The facial proportions of beautiful people* (χ.χ.). Ανακτήθηκε στις Δεκέμβριος, 5, 2012 από

http://majorityrights.com/weblog/comments/the_facial_proportions_of_beautiful_people

The Grimm Brothers (χ.χ.). Στο *Wikipedia the free Encyclopedia*. Ανακτήθηκε στις Δεκέμβριος, 2, 2012, από http://en.wikipedia.org/wiki/Brothers_Grimm

The Importance of the Evil Stepmother in the Grimm Brothers Hansel and Gretel (2009). Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 5, 2013 από <http://www.personal.psu.edu/ljp5049/analysis.html>

Tobin, M. (2010). *The Fibonacci sequence*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 26, 2013 από <http://michelletobin.tumblr.com/>

Watson, P. A. (1995). *Ancient Stepmothers Myth, Misogyny, and Reality*. New York: E.J. Brill.

Ζελίνσκι, Π. Ο. (2006). *Ραπουνζέλ*. Εκδόσεις Μίνωας: Αθήνα.

Βιβλιογραφία εικόνων

- Αγγελοπούλου, Α. (2013). Αναρτημένη διαφήμιση για την παράσταση χορού «Λουναρουελιρέτα». 23 Φεβρουαρίου 2013. Λευκωσία.
- Anderson, A. (1935). *Pinterest*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 5, 2013 από <http://pinterest.com/pin/124974958381867609/>
- Anderson, A. (1925). *Squidoo*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από <http://www.squidoo.com/the-rapunzel>
- Blasco, J. (1970). *The Book Palace*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 3, 2013 από http://www.bookpalace.com/acatalog/Hansel_and_Gretel_Jesus_Blasco.html
- Cantone, A. L. (2009). *Χάνσελ και Γκρέτελ*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Clark, E. (2002). *Canas Verdes*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 1, 2013 από <http://verdes-canas.blogspot.com/2013/01/la-determinada-emma-chichester.html>
- Cultor College* (2010). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 8, 2013 από <http://www.cultorweb.com/Comp/McVolti.html>
- Dulac, M. (1912). *Wahooart*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 23, 2013 από [http://en.wahooart.com/Art.nsf/O/8LHRWE/\\$File/Edmund-Dulac-Sleeping-Beauty-1.JPG](http://en.wahooart.com/Art.nsf/O/8LHRWE/$File/Edmund-Dulac-Sleeping-Beauty-1.JPG)
- Discover* (2007). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 5, 2013 από <http://discovermagazine.com/2007/jun/blinded-by-science#.UWCibKuPgVk>
- Edad Celestial* (2011). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 3, 2013 από <http://edadcelestial.blogspot.com/2011/12/del-gran-caos-al-harmagedon-punto.html>
- Gag, W. (1936). *A Polar Bear's Tale*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από <http://polarbearstale.blogspot.com/2011/09/rapunzel-rapunzel-let-down-your-hair.html>
- Georgiev, S. (2006). *Παραμυθομαγείες*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.

- Grott, J. P. (1893). *LMU*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 26, 2013 από <http://www.goethezeitportal.de/wissen/illustrationen/brueder-grimm/haensel-und-gretel-1.html>
- Gustafson, S. (2003). *Ο Χάνσελ και η Γκρέτελ*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Η μαγεμένη βασιλοπούλα* (1985). Αθήνα: Εκδόσεις Αστέρως.
- Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι* (2009). Κύπρος: Εκδόσεις Επιφανίου.
- Harbour, J. (1921). *World Weaver Press*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από <http://worldweaverpress.com/2012/12/20/the-snow-white-connection/>
- Hunt, M. (1914). *SurLaLune*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 3, 2013 από <http://www.surlalunefairytales.com/illustrations/sixswans/gruelle12brothers.html>
- Illarionova, N. (2009). *Fairytales Scrapbook*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 5, 2013 από <http://fairytalescrapbook.tumblr.com/post/19070257017/fairytalemood-sleeping-beauty-by-nadezhda>
- It's my free time* (2012). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 3, 2013 από <http://viswakeerthy.wordpress.com/2012/08/23/numbers-and-nature/>
- James Madison's Montrelier* (χ.χ.). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 3, 2013 από <http://www.montpelier.org/blog/madison%E2%80%99s-golden-key>
- Jefferson Forest High School* (2012). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 3, 2013 από <http://bedfordjfhsharpschool.net/cms/One.aspx?portalId=1059292&pageId=2636287&objectId.211042=5625428&contextId.211042=2640810&parentId.211042=5625417&action.211042=viewImage1>
- Leipzig, M & B. (1874). *LMU*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 26, 2013 από <http://www.goethezeitportal.de/wissen/illustrationen/brueder-grimm/haensel-und-gretel-1.html>
- Marquardt's Beauty Analysis* (χ.χ.). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 6, 2013 από http://www.beautyanalysis.com/index2_mba.htm
- MacDougall, L. (2009). *Myspace*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 1, 2013 από <http://www.myspace.com/larrymacdougall/photos/1997920>

- Meggendorfer, L. (1910). *Wikimedia Commons*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 20, 2013 από [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schneewittchen_\(Meggendorfer\)_06.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schneewittchen_(Meggendorfer)_06.jpg)
- Momsrising* (2012). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 3, 2013 από <http://www.momsrising.org/blog/pacha-supports-family-conversations-about-obama-sandy-and-clean-air/>
- Muller, F. (1913). *LMU*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 25, 2013 από <http://www.goethezeitportal.de/wissen/illustrationen/brueder-grimm/haenssel-und-gretel-1.html>
- National Geographic* (χ.χ.). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 5, 2013 από <http://science.nationalgeographic.com/science/enlarge/ideal-face.html>
- Nielsen, K. (1922). *Deoos. tv*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 26, 2013 από <http://www.deoos.tv/2011/02/fantasia-parte-2-night-on-bald-mountain.html>
- Prittie, J. (1924). *Etsy*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 5, 2013 από <http://www.etsy.com/listing/103792424/vintage-hansel-and-gretel-illustration>
- Rackham, A. (1909). *Sina*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από http://blog.sina.com.cn/s/blog_50dfc00f01011xja.html
- Rackham, A. (1909). *Fairy Tales Now and Then*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από <http://students.english.ilstu.edu/dnherma/eng351/repurposing/illustrations.html>
- Rackham, A. (1909). *SurLaLune Fairy Tales*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από <http://www.surlalunefairytales.com/illustrations/rapunzel/rackhamrap1.html>
- Rackham, A. (1909). *Paperblog*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 1, 2013 από <http://it.paperblog.com/raperonzolo-1586932/>
- Rhead, L. (1917). *Staticflickr*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από http://farm4.staticflickr.com/3131/2643856370_fd1913782e_m.jpg
- Richter, L. (1842). *Flickr*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 26, 2013 από <http://www.flickr.com/photos/mickythepixel/5732731977/>

- Richter, L. (1842). *AllPosters*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 26, 2013 από http://www.allposters.com/-sp/Hansel-and-Gretel-Outside-the-Gingerbread-House-Posters_i6287575_.htm
- Scholtz, R. (1903). *LMU*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 26, 2013 από <http://www.goethezeitportal.de/wissen/illustrationen/brueder-grimm/haensel-und-gretel-2.html>
- Tenggreen, G. (1923). *Gustaf Tengreen «Tales of the Brothers Grimm»*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από <http://www.fairyroom.ru/?p=6253>
- Tenggreen, G. (1923). *Animation resources*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 3, 2013 από <http://animationresources.org/?p=632>
- Ubbelohde, O. (1907). *Hubpages*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 4, 2013 από <http://torrilynn.hubpages.com/hub/The-Brothers-Grimm-The-Truth-About-Fairy-Tales>
- Underpaintings* (2010). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 6, 2013 από <http://underpaintings.blogspot.com/2010/01/defining-beauty-dr-stephen-r-marquardt.html>
- Weisgard, L. (1954). *Etsy*. Ανακτήθηκε στις Μάρτιος, 2, 2013 από <http://www.etsy.com/listing/92059800/grimms-fairy-tales-by-jakob-and-wilhelm>
- Χατζάκης, Γ. (2011). *Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Yesterface* (2011). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 6, 2013 από <http://yesterface.wordpress.com/2011/06/12/your-face-is-your-fortune/>
- Ζελίνσκι, Π. Ο. (2006). *Ραπουνζέλ*. Αθήνα: Εκδόσεις Μίνωας.
- Zoe Shulman* (2012). Ανακτήθηκε στις Απρίλιος, 3, 2013 από <http://www.zoeshulmanstudio.com/blog>
- Zwenger, L. (2012). *Tumblr*. Ανακτήθηκε στις Φεβρουάριος, 25, 2013 από http://www.tumblr.com/tagged/lisbeth%20zwenger?language=ja_JP